Univerzita Karlova v Praze

Právnická fakulta

Katedra trestního práva

POJEM A PRÁVNÍ DŮSLEDKY PŘEKROČENÍ MEZÍ NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE

Vedoucí diplomové práce:

JUDr. Rudolf Vokoun, Csc.

Diplomant:

David Kramný

5. ročník, prezenční studium

Cihelní 231

747 14 Markvartovice

Praha 2006

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci zpracoval samostatně a že jsem vyznačil prameny, z nichž jsem pro svou práci čerpal, způsobem ve vědecké práci obvyklým.

V Praze, dne 21. února 2006

OBSAH

1. ÚVOD 5

2. OKOLNOSTI VYLUČUJÍCÍ PROTIPRÁVNOST 7

3. CHARAKTERISTIKA NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE
A JEJICH VZÁJEMNÝ VZTAH 9
3.1. Charakteristika nutné obrany 9
3.2. Charakteristika krajní nouze 10
3.3. Vzájemný vztah nutné obrany a krajní nouze 11

4. VÝVOJ INSTITUTŮ NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE
U NÁS OD ROKU 1918 16

5. NUTNÁ OBRANA A KRAJNÍ NOUZE V JINÝCH
PRÁVNÍCH ODVĚTVÍCH 21

6. JEDNÁNÍ V NUTNÉ OBRANĚ A KRAJNÍ NOUZI 23
6.1. Jednání v nutné obraně 23
6.2. Překročení mezí nutné obrany 28
6.3. Nutná obrana a automatická obranná zařízení 36
6.4. Jednání v krajní nouzi 39
6.5. Překročení mezí krajní nouze 43

7. PRÁVNÍ DŮSLEDKY PŘEKROČENÍ MEZÍ NUTNÉ
OBRANY A KRAJNÍ NOUZE 45

8. VYBRANÉ ZAHRANIČNÍ ÚPRAVY NUTNÉ OBRANY
A KRAJNÍ NOUZE 49
8.1. Slovensko 49

8.2. Rakousko 51
8.3. Německo 54
8.4. Francie 56
8.5. Švédsko 57

9. ZHODNOCENÍ ČESKÉ PRÁVNÍ ÚPRAVY NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE, ÚVAHY DE LEGE FERENDA 60
9.1. Zhodnocení úpravy nutné obrany a úvahy de lege ferenda 61
9.2. Zhodnocení úpravy krajní nouze a úvahy de lege ferenda..... 62
9.3. Zhodnocení právních následků při excesu z nutné obrany a krajní nouze. 65

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY 70

1. ÚVOD

Předmětem této diplomové práce jsou dva instituty trestního práva hmotného, a to nutná obrana a krajní nouze. Práce je především zaměřena na meze jednání v nutné obraně a krajní nouzi. Věnuje se tedy zejména tomu, kam až může bránící se osoba zajít, aniž by tyto meze překročila, a dále pak důsledkům, které nastávají v momentě překročení mezí nutné obrany a krajní nouze.

Důvodů, proč jsem si pro svou diplomovou práci vybral právě toto téma, je několik. Na prvním místě bych uvedl skutečnost, že každý se dnes může poměrně často ocitnout v situaci, kdy je třeba odvrátit hrozící útok nebo jiné nebezpečí, a pak je důležité vědět, jak se člověk může zachovat a jak daleko může s obranou zajít, aby ohrožený statek dokázal spolehlivě a bez vyvolání dalšího rizika pro svou osobu ochránit a nedopustil se přitom svým počínáním trestného činu. Dalším důvodem je poměrně prudký nárust kriminality, který v posledních letech trápí nejen naši, ale i cizí země, a stále častěji se můžeme setkat s nutnou obranou a krajní nouzí v běžném životě, např. při cestě domů ze zaměstnání nebo v parku, kde venčíme psa. Zároveň roste zájem státu na tom, aby občané aktivně vystupovali na ochranu ohrožených zájmů ostatních spoluobčanů. S lehkou nadsázkou lze říci, že neuplyne týden, aniž bychom se z novin či televize nedozvěděli, že došlo k napadení, jehož svědkem bylo deset náhodných kolemjdoucích, a přitom žádný z nich nebyl ochoten napadenému pomoci a ani se nesnažil přivolat pomoc. Důvodem k tomuto jednání veřejnosti je jednak obava z ohrožení vlastních zájmů, obava o svůj vlastní život či zdraví, ale také okolnost, že laická veřejnost má často buď žádné nebo nesprávné představy o tom, jak je dovoleno v nutné obraně jednat. Rovněž loupežná přepadení čerpacích stanic, bank či pošt jsou v poslední době častá, můžeme jich napočítat desítky ročně. Pak je na personálu těchto zařízení, aby v případě přepadení správně a hlavně pohotově odhadl, je-li schopen tento útok, ohrožující nejen majetek, ale také životy lidí, sám, popř. Společně s ostrahou, bezpečně a spolehlivě odvrátit, nebo má-li využít možnosti jednat v krajní nouzi, neprojevovat vůči pachateli odpor a vydat mu peníze, aby takto uchránil hodnoty vyšší - život svůj a ostatních zákazníků - na úkor hodnoty nižší - peněz a jiného majetku.

Jak nutná obrana, tak i krajní nouze, patří mezi témata vždy aktuální, leckdy sporná a poměrně často diskutovaná, avšak tato diskuse probíhá pouze na stránkách právních časopisů a v odborných kruzích, zatímco k široké laické veřejnosti, která nemá doma v knihovně trestní zákon, se informace dostanou pouze z médií, která se však věnují pouze sporným, silně zmedializovaným a pro veřejnost zajímavým kauzám. Chtějí-li tedy stát a policejní orgány stavět na zásadě zapojení široké veřejnosti do boje s kriminalitou, je nutno nejprve opustit informační nečinnost a veřejnosti poskytnout dostatek srozumitelných informací.

Tato diplomová práce začíná kapitolou, která se pouze stručně věnuje okolnostem vylučujícím protiprávnost, mezi něž řadíme samozřejmě také nutnou obranu a krajní nouzi. Následuje část, která oba tyto instituty charakterizuje a věnuje se jejich vzájemnému vztahu. Část čtvrtá se věnuje vývoji nutné obrany a krajní nouze na našem území od vzniku Československé republiky a stručně srovnává jednotlivé úpravy. Následující kapitola pak popisuje jednak jednání v nutné obraně a krajní nouzi a také vykročení (exces) z obou těchto institutů. Kapitola šestá se zabývá právními důsledky překročení mezí nutné obrany a krajní nouze. Část sedmá pouze stručně představuje instituty podobné nutné obraně a krajní nouze v některých zahraničních úpravách. V závěrečné části jsem se pokusil naši současnou úpravu zhodnotit a lehce nastínit některá možná řešení a úpravy de lege ferenda.

2. OKOLNOSTI VYLUČUJÍCÍ PROTIPRÁVNOST

Pojmem okolnosti vylučující protiprávnost rozumíme skutečnosti, které způsobují, že čin, který se podobá trestnému činu, není nebezpečný pro společnost a nemůže tedy být trestným činem. Trestní zákon uvádí jako okolnosti vylučující protiprávnost nutnou obranu, krajní nouzi a oprávněné použití zbraně. Teorie k těmto třem dále řadí výkon práv a plnění povinností, dovolené riziko, svolení poškozeného a závazný rozkaz. V těchto a jiných obdobných případech je možno použít analogie, neboť se jedná o analogii ve prospěch pachatele, která podmínky trestní odpovědnosti nerozšiřuje, ale naopak zužuje. Je tedy nutno zdůraznit, že výčet okolností vylučujících protiprávnost není a zřejmě ani nemůže být konečný a uzavřený.

Přestože osoba jednající v nutné obraně či krajní nouzi většinou svým jednáním působí ohrožení nebo porušení zájmů chráněných právním řádem, účelem tohoto jednání není porušovat trestní zákon a ohrožovat tak hodnoty jím chráněné, ale naopak takto jednající osoba sleduje stejný cíl jako trestní zákon - chránit zájmy společnosti, ústavní zřízení České republiky, práva a oprávněné zájmy fyzických a právnických osob. Toto jednání pak není v rozporu se zákonem ani zájmy společnosti, ale naopak je žádoucí a pro společnost prospěšné, nikoli pro společnost nebezpečné. Aby se jednalo o čin trestný, musí být zároveň splněny dvě podmínky - jednak musí takové jednání vykazovat znaky uvedené v zákoně (formální stránka trestného činu) a zároveň musí být nebezpečné pro společnost (materiální stránka trestného činu). Z tohoto důvodu pak jednání v nutné obraně, krajní nouzi či za jiné okolnosti vylučující protiprávnost nemůže být jednáním trestným a protiprávním, ale jedná se o čin dovolený a pro společnost prospěšný. Právě proto se pro okolnosti vylučující protiprávnost někdy používá také termín okolnosti vylučující nebezpečnost pro společnost, tyto dva pojmy však není možno považovat za totožné. Zatímco nebezpečnost činu pro společnost je obligatorním znakem trestného činu, představuje jeho materiální stránku, v trestním zákoně není nikde definována a v nauce se většinou chápe jako potencionální ohrožení či porušení zájmů chráněných trestním zákonem, pojem okolnosti vylučující protiprávnost zahrnuje skutečnosti, které způsobují, že jednání není pro společnost nebezpečné buď vůbec, nebo alespoň ne takovou měrou, aby se jednalo o čin trestný, a tedy protiprávní.

Dosavadní praxe orgánů činných v trestním řízení ukázala, že v rámci připravované rekodifikace trestního práva hmotného je třeba věnovat zvýšenou pozornost i okolnostem vylučujícím protiprávnost. Zatímco tedy současný trestní zákoník výslovně upravuje pouze nutnou obranu, krajní nouzi a oprávněné použití zbraně, připravovaná rekodifikace trestního zákona již ve svém návrhu obsahuje navíc svolení poškozeného (§30) a přípustné riziko ve výrobě a výzkumu (§31). Vstoupí-li tento návrh trestního zákona v platnost, stanou se tyto dvě další okolností vylučující protiprávnost, dosud sice v praxi uznávané, ale v trestním zákoně výslovně neupravené, jeho součástí.

Okolnosti vylučující protiprávnost je nutno odlišovat od důvodů zániku trestnosti. Zatímco čin trestnému činu podobný, který byl spáchán za okolnosti vylučující protiprávnost nemůže být nikdy trestným činem, jde v případě zániku trestnosti o skutečnosti, které způsobí, že ač byl čin v době spáchání trestným činem a odůvodňoval trestní odpovědnost pachatele, posléze trestnost činu zanikla, a to např. zánikem nebezpečnosti činu pro společnost, účinnou lítostí, promlčením trestního stíhání apod. V případě okolností vylučujících protiprávnost tedy od počátku nejde o trestný čin, naproti tomu v případě zániku trestnosti existovaly v době činu všechny podmínky trestní odpovědnosti pachatele a šlo tedy o trestný čin, avšak později nastaly okolnosti, které způsobily, že trestnost činu zanikla.

3. CHARAKTERISTIKA NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE A JEJICH VZÁJEMÝ VZTAH

3.1. Charakteristika nutné obrany

Nutná obrana je upravena v § 13 trestního zákona, který zní: „Čin jinak trestný, kterým někdo odvrací přímo hrozící nebo trvající útok na zájem chráněný tímto zákonem, není trestným činem. Nejde o nutnou obranu, byla-li zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku."

Podstatou a cílem nutné obrany je tedy odvrácení trvajícího nebo bezprostředně hrozícího útoku, který směřuje proti zájmům, které chrání trestní zákon. Osoba jednající v nutné obraně odvrací útok činem, který by jinak byl trestný. Jelikož však obránce svým činem chrání zájmy chráněné trestním zákonem, nejedná v rozporu s trestním zákonem, ale naopak v souladu s ním; jeho čin není pro společnost nebezpečný, ale naopak prospěšný, a nemůže se tedy jednat o trestný čin.

Ze znění § 13 trestního zákona lze dovodit, že oprávněným k nutné obraně není jen ten, proti komu útok směřuje, ale také kterákoli třetí osoba. K jednání v nutné obraně je oprávněná také osoba mladší patnácti let, která ještě není trestně odpovědná. Bránila-li by se takto trestně neodpovědná osoba a došlo-li by k překročení mezí nutné obrany, přichází však v úvahu pouze fakultativní uložení ochranného opatření.

Osoba jednající v nutné obraně svým činem chrání zájmy chráněné trestním zákonem. Tyto zájmy trestní zákon vypočítává ve svém § 1: „Účelem trestního zákona je chránit zájmy společnosti, ústavní zřízení České republiky, práva a oprávněné zájmy fyzických a právnických osob."

Jednání v nutné obraně nesmí být zcela zjevně nepřiměřené způsobu útoku. Překročí-li obránce meze nutné obrany, mluvíme o excesu z nutné obrany.

Již v minulosti se nutnou obranou zabývali mnozí filozofové, právníci a také politici. Císařová, Solnař a Fenyk ve své publikaci uvádějí: „Již Cicero viděl v uznání nutné obrany přirozený zákon (nata lex). J. J. Rousseau spatřoval v nutné obraně navrácení přirozeného práva na obranu, které měl člověk v předstátní společnosti a které jen postoupil státu podle společenské smlouvy, člověku. (...) Z Rousseauovy teorie pak vycházeli ideologové revoluční buržoazie ve Francii, přiznávajíce lidu právo na povstání jako právo obrany proti nezákonným jednáním hlavy státu porušujícím společenskou smlouvu, kterýžto názor se však setkal s prudkým odporem ze strany německé idealistické filosofie; tam náleží též odmítání nutné obrany proti veškerým trestným jednáním úředních osob. Hegel odůvodňoval beztrestnost jednání v nutné obraně nicotností bezpráví. Stopy jeho názorů se projevují ještě v současné nauce, zejména německé."[1]

3.2. Charakteristika krajní nouze

Krajní nouze je upravena v § 14 trestního zákona, který stanoví: „Čin jinak trestný, kterým někdo odvrací nebezpečí přímo hrozící zájmu chráněnému tímto zákonem, není trestným činem. Nejde o krajní nouzi, jestliže bylo možno toto nebezpečí za daných okolností odvrátit jinak anebo způsobený následek je zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil."

Podstatou a cílem krajní nouze je odvracení nebezpečí, které hrozí zájmům chráněným trestním zákonem, pakliže toto nebezpečí hrozí přímo. Zákonem chráněnými zájmy se rozumí tytéž zájmy, kterým se poskytuje ochrana jednáním v nutné obraně a které trestní zákon uvádí ve svém § 1. Osoba jednající v krajní nouzi se dopouští činu, který by za normálních okolností byl trestným činem. Jelikož však jednající svým činem chrání stejné zájmy, které chrání trestní zákon, nejedná v rozporu s trestním zákonem, ale naopak v souladu s ním. Proto je jeho jednání oprávněné a z téže příčiny nemůže být činem trestným. Stav krajní nouze podle § 14 TZ vylučuje protiprávnost i nebezpečnost činu pro společnost.[2] O krajní nouzi však nejde v případě, že nebezpečí bylo možno odvrátit jinak. Spojení slov "bylo možno odvrátit jinak" připouští

[1] *Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D.* Základy trestní odpovědnosti. Praha: Orac, 2003, str.: 145
[2] *Novotný, O., Dolenský, A., Jelínek, J., Vanduchová, M.* Trestní právo hmotné – I. Obecní část. Praha: Aspi Publishing, 2003, str. 189

dvojí výklad. Buď se tímto rozumí, že nebezpečí bylo možno odvrátit jednáním, které není trestným činem. Druhý možný výklad znamená, že nebezpečí bylo možno odvrátit rovněž činem trestným, ale takovým, jež má méně škodlivý následek. Ohledně této otázky tedy není v odborných kruzích jasno.

Zatímco jednáním v nutné obraně se odvrací útok na zájem chráněný trestním zákonem, jednáním v krajní nouzi se odvrací nebezpečí hrozící zájmům chráněným trestním zákonem. V prvním případě jde o odvracení útoku, ve druhém o odvracení nebezpečí. Nebezpečí je pojem daleko širší než útok a zároveň v sobě útok zahrnuje. Útok je vždy nebezpečím pro zájmy chráněné trestním zákonem, nebezpečí však nemusí být vždy útokem. I proto je nutná obrana ve vztahu speciality ke krajní nouzi.

Ze znění § 14 TZ nevyplývá, že by osobou oprávněnou k jednání v krajní nouzi musela být pouze osoba, které nebezpečí hrozí. Oprávněným k jednání v krajní nouzi je tedy kdokoli.

Ustanovení § 14 trestního zákona vyžaduje, aby následek způsobený jednáním v krajní nouzi nebyl zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil.

3.3. Vzájemný vztah nutné obrany a krajní nouze

Nutnou obranu i krajní nouzi řadíme mezi okolnosti vylučující protiprávnost. Jsou to tedy instituty příbuzné, mající stejnou podstatu, účel i řadu shodných znaků. Rozhodně však nejde o instituty shodné neboť současně mezi nimi nalézáme i řadu rozdílů.

Nutná obrana je ve vztahu ke krajní nouzi privilegovaným případem, neboť místo jakéhokoli nebezpečí, které se odvrací jednáním v krajní nouzi, se nutnou obranou odvrací útok. Škoda jednáním v nutné obraně způsobená nepostihuje kohokoli, ale útočníka. Nutná obrana je ve vztahu speciality k institutu krajní nouze.

Vztah mezi nutnou obranou a krajní nouzi můžeme demonstrovat na tomto praktickém případu. Představme si, že došlo k loupežnému přepadení benzínové stanice. Vystoupí-li

obsluha stanice na ochranu napadeného zájmu, podaří se jí útok odrazit, ale přitom pachatele zraní, nebude takto jednající osoba trestně odpovědná za ublížení na zdraví, neboť jednala v nutné obraně. Jestliže personál čerpací stanice situaci vyhodnotí a dojde k závěru, že není v jeho silách útok spolehlivě a bezpečně odvrátit, a rozhodne se tedy požadované peníze vydat, posoudíme jeho jednání podle ustanovení o krajní nouzi, neboť se rozhodl chránit zájem vyšší hodnoty (život) na úkor zájmu nižší hodnoty (peníze).

Kuchta ve své publikaci Nutná obrana uvádí následující shodné znaky nutné obrany a krajní nouze:

- „Oba instituty vylučují společenskou nebezpečnost, protiprávnost i trestnost, jsou společensky prospěšné.

- Shodné jsou motivy jednání - snaha chránit oprávněné a trestním zákonem chráněné zájmy. Dochází přitom ke konfliktu dvou protichůdných zájmů, který je třeba řešit preferencí jednoho z těchto zájmů na úkor druhého. Smyslem obou institutů je ochrana individuálních i společenských zájmů, u nutné obrany vystupuje do popředí ještě princip prosazení práva proti bezpráví.

- Není přípustná nutná obrana proti jednání v krajní nouzi.

- Jednat v nutné obraně nebo krajní nouzi je právem, nikoli povinností občana, s výjimkami stanovenými trestním zákonem (např. povinnost překazit trestný čin podle §167 TZ), povinny jednat jsou dále osoby, jimž byla právními předpisy uložena povinnost chránit zájmy chráněné trestním zákonem. Okruh subjektů jednání v nutné obraně a krajní nouzi není nijak omezen.

- Při dodržení podmínek nutné obrany nebo krajní nouze jednající osoba zásadně nenahrazuje škodu, ať již je způsobena útočníkovi nebo třetí osobě v krajní nouzi.“[3]

[3] *Kuchta, J.* Nutná obrana. Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 178

Jak jsem již uvedl, existují vedle shodných znaků i znaky rozdílné, kterými se od sebe nutná obrana a krajní nouze liší:

- Nutná obrana je přípustná pouze proti útoku. Útokem se rozumí úmyslné protiprávní jednání člověka, které směřuje proti zájmům chráněným trestním zákonem (§1 TZ) a je pro společnost nebezpečné. Krajní nouzí se pak odvrací nebezpečí, jehož původcem mohou být i jiné skutečnosti a události, než jednání člověka (např. živelná katastrofa, zvíře).

- Nutná obrana směřuje výlučně proti útočníkovi a jemu je také působena škoda. Naproti tomu jednání v krajní nouzi směřuje proti komukoli a újma je tak často způsobena tomu, kdo vznik nebezpečí nezpůsobil a ani se na něm nepodílel. Proto jsou podmínky pro jednání v krajní nouzi nastaveny přísněji než u nutné obrany.

- U krajní nouze se vyžaduje subsidiarita zákroku, což znamená, že je-li možno odvrátit nebezpečí jinak než činem jinak trestným, nebo je-li možno nebezpečí odvrátit činem s méně závažným následkem, je třeba těchto možností využít. U nutné obrany se subsidiarita nevyžaduje, viz. rozhodnutí R 8/1988: „(...)Nikdo totiž není povinen ustupovat před neoprávněným útokem na zájem chráněný trestním zákonem, ale má právo použít proti takovému útoku obranu, která není zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku. Obžalovaný nebyl povinen před poškozeným a jeho bratrem utíkat a případně se ukrýt." Subsidiarita jednání tedy není pro nutnou obranu vyžadována, neboť nikdo není povinen neoprávněné útoky na zájmy chráněné trestním zákonem snášet nebo před těmito útoky utíkat, ale je oprávněn je ne zcela zjevně nepřiměřeným způsobem odvracet a aktivně proti nim vystupovat. Jak níže rozvádím v kapitole 6.1., přestože byly názory teorie na neexistenci subsidiarity u nutné obrany po celou dobu vývoje tohoto institutu jednotné, v některých rozhodnutích zejména nižší soudy vycházely z toho, že i pro nutnou obranu požadavek subsidiarity platí, a teprve nadřízené soudy musely tyto nedostatky odstranit, viz. Rt 25/1976, Rt 19/1958.

- Odchylně je rovněž konstruován požadavek proporcionality. Zatímco u nutné obrany se porovnává způsob obrany a útoku, přičemž obrana nesmí být zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku, u krajní nouze se porovnávají následky a platí, že způsobený následek nesmí

být stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil. Shodně uvádí rozhodnutí R 26/1972: „Při posuzování krajní nouze není na rozdíl od nutné obrany rozhodující přiměřenost nebo nepřiměřenost způsobu odvrácení hrozícího nebezpečí. Rozhodující pro vybočení z mezí krajní nouze je bylo-li toto nebezpečí možno odvrátit jinak, nebo zda způsobený následek je zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil."

Na závěr této kapitoly nutno zmínit ještě jeden podstatný aspekt vztahu nutné obrany a krajní nouze. Na útok ve smyslu § 13 trestního zákona je kladen jediný požadavek - útok musí směřovat proti zájmům chráněným trestním zákonem. Dále se již však nevyžaduje, aby útočníkem bylo osoba trestně odpovědná (příčetná, starší patnácti let). Za útok budeme tedy považovat také jednání proti zákonem chráněným zájmům ze strany osob mladších patnácti let, osob nepříčetných, jednajících ve skutkovém omylu a i proti těmto útokům bude přípustná nutná obrana. Naproti tomu starší nauka trestního práva posuzovala případy útoku ze stany osoby nepříčetné, jednající ve skutkovém omylu a dítěte podle ustanovení o krajní nouzi s tím, že podmínky dovoleného jednání v krajní nouze se analogicky rozšířily podle ustanovení § 13 o nutné obraně a připouštělo se tak také jednáním v krajní nouzi způsobení škody stejně velké, jaká hrozila. Osoba napadená duševně chorým, který útočil na život napadeného, se mohla bránit a při obraně útočníka zabít a způsobit tak následek stejně závažný jaký hrozil a pořád by šlo o dovolené jednání v krajní nouzi, neboť její meze byly analogicky rozšířeny dle nutné obrany. Analogie je v tomto případě dovolená, neboť se jedná o analogii, kterou se podmínky trestní odpovědnosti zužují. Přestože se toto řešení mohlo zdát na první pohled ideální, nebylo tomu tak, neboť jednáním v krajní nouzi, ačkoli její meze byly dle nutné obrany analogicky rozšířeny, bylo možno způsobit následek maximálně stejně závažný a nikoli závažnější, než ten, který hrozil. Toto se jevilo vůči obránci jako příliš tvrdé, neboť útok osoby duševně choré může být velmi nebezpečný, a nebylo by spravedlivé požadovat na obránci, který je často útokem zaskočen a také jedná v časové tísni, aby svým jednáním nezpůsobil následek závažnější, než byl následek hrozící. Řešení bylo nalezeno v tom, že se odvrácení útoku ze stany osoby nepříčetné, jednající ve skutkovém omylu a dítěte začalo posuzovat podle ustanovení § 13 TZ o nutné obraně, neboť zde je na obránce kladeno méně požadavků než v případě krajní nouze - útok musí směřovat proti zájmům chráněným trestním zákonem, a přitom není zakázáno způsobit následek stejně závažný nebo i závažnější, než hrozící. Ani toto řešení však není

dokonalé, neboť stejně jako se v minulosti tyto případy neřešily "čistě" jako krajní nouze, ale kombinovaně s analogií dle nutné obrany, dnes se někdy nutná obrana analogicky dle krajní nouze rozšiřuje o podmínku subsidiarity. Učebnice trestního práva hmotného k tomu uvádí: „Podmínkou nutné obrany není ta okolnost, že nebylo možno vyhnout se útoku jinak, např. útěkem nebo přivoláním policie. Nežádá se tu tedy tzv. subsidiarita. Jinak je tomu však v případech útoku dětí, osob jednajících v omylu a nepříčetných osob. Vždyť například u osob jednajících v omylu k odvrácení útoku mnohdy postačí, že budou na svůj omyl upozorněny." Toto řešení je však teoreticky sporné, neboť jestliže analogicky dle krajní nouze rozšíříme nutnou obranu o podmínku subsidiarity, podmínky pro jednání v krajní nouzi tak zpřísňujeme, a tímto se podmínky trestní odpovědností rozšiřují, ačkoli je v případech rozšiřování podmínek trestní odpovědnosti analogie nepřípustná.

4. VÝVOJ INSTITUTŮ NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE U NÁS OD ROKU 1918

Beztrestnost jednání v nutné obraně, krajní nouzi a obdobných situacích, které řadíme mezi okolnosti vylučující protiprávnost, byla v právních řádech civilizovaných zemí uznávána a upravována od pradávna, zejména od doby pozdního středověku (italští právníci) a okruh zájmů, které lze beztrestně chránit, byl postupně rozšiřován. Pravděpodobně nejdůležitějším důvodem, ospravedlňujícím beztrestnost jednání v nutné obraně je okolnost, že osoba jednající v nutné obraně svým jednáním sleduje stejný účel jako sám trestní zákon - ochranu zákonem chráněných zájmů vymezených v § 1 trestního zákona. Obránce odráží protiprávní útok a supluje tak svým jednáním zásah policie nebo jiných orgánů státu. Beztrestnost krajní nouze odůvodňují dvě teorie. Podle objektivní teorie je možno chránit cennější zájem na úkor zájmu méně cenného, dle teorie subjektivní je kladen důraz na duševní stav jednající osoby.[4] Účelem následující kapitoly je popsat vývoj nutné obrany a krajní nouze na našem území od vzniku Československa.

Československá republika při svém vzniku převzala recepčním zákonem dosavadní právní řád, který platil v jednotlivých zemích v době Rakouska-Uherska. Na území Čech a Moravy tedy zůstal v platnosti rakouský trestní zákon z roku 1852, plným názvem Trestní zákon o zločinech, přečinech a přestupcích ze dne 27. května 1852 č. 117 ř.z., a na území Slovenska platil uherský Trestní zákon z roku 1878 společně s řadou vedlejších zákonů.

V Trestním zákoně z roku 1852 byla nutná obrana upravena pod nadpisem "Důvody vylučující zlý úmysl", neboť ke spáchání zločinu bylo třeba zlého úmyslu, a to v ustanovení zákona č. 117/1852 ř.z. § 2 s názvem „Spravedlivá nutná obrana": „Proto nepočítá se konání neb opominutí za zločin (...), když skutek se stal z neodolatelného donucení, nebo u výkonu spravedlivé nutné obrany." Specifikem této úpravy bylo, že mezi zájmy, které bylo možno jednáním v nutné obraně chránit, patřil pouze život, svoboda a majetek. K odvrácení protiprávního útoku na tyto zájmy bylo možno použít obrany potřebné k odvrácení tohoto útoku. Mezi obranou a útokem byla vyžadována proporcionalita, bylo možno chránit statek menší

[4] *Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D.* Základy trestní odpovědnosti. Praha: Orac, 2003, str. 138 - 139

hodnoty poškozením statku větší hodnoty.[5] Došlo-li k překročení mezí nutné obrany, rozlišoval se exces jarý (sthenický) a exces chabý (astenický). Příčinou excesu sthenického byla např. zlost či pomstychtivost, příčinou excesu asthenického pak poděšení, strach nebo leknutí a obránce byl při tomto excesu beztrestný. Nejasnosti se týkaly také požadavku subsidiarity nutné obrany. Zatímco dle judikátu č. 1633/23 Sb. rozh. tr. subsidiarita vyžadována nebyla, Kallabův komentář vylučuje možnost užít nutnou obranu tehdy, „bylo-li možno snadno a bez nebezpečí uniknout". Krajní nouze byla v tomto trestním zákoně upravena v § 2 písm. g) slovy neodolatelné donucení. Miřička definoval krajní nouzi takto: „(...) stav, kde je možné ohrožený právní statek chránit jen takovým porušením, neb ohrožením jiného právního statku, jež by jinak byl činem trestným." Na rozdíl od nutné obrany bylo možno jednáním v krajní nouzi chránit také čest. Nejasnost panovala kolem toho, zda jednání v krajní nouzi bylo pouze beztrestné, či zda krajní nouze vylučovala rovněž protiprávnost. Vladimír Solnař se ve své učebnici z roku 1946 přiklání k pouhé beztrestnosti, v učebnici z roku 1972 v důsledku nové právní úpravy pouze konstatuje vyloučení protiprávnosti při jednání v krajní nouzi.

Uherský trestní zákon z roku 1878 upravoval nutnou obranu v samostatném ustanovení § 79, zařazeném do hlavy sedmé mezi ostatní důvody vylučující nebo zmírňující trestnost, pod názvem „Oprávněná obrana". Dle tohoto ustanovení bylo možné odvrácení přímého bezprávného útoku směřujícího proti majetku nebo osobě napadeného nebo někomu jinému, přičemž bylo dovoleno použít takové obrany, která byla potřebná k odvrácení tohoto útoku. Přiměřenost nutné obrany se posuzovala jen podle intenzity mezi útokem a obranou. Toto bylo částí teorie kritizováno a objevily se tedy první úvahy o přiměřenosti hrozící a odvrácené škody. O překročení mezí nutné obrany šlo však až při výrazném nepoměru mezi útokem a obranou.

Nová právní úprava se objevuje v roce 1950, kdy 19. července Národní shromáždění schválilo nový trestní zákon (zákon č. 86/1950 Sb.). Tento trestní zákon se již vztahoval na území celého Československa, tedy na Čechy, Moravu i Slovensko.

Nutná obrana byla v tomto zákoně upravena v samostatném ustanovení § 8: „Jednání jinak trestné, jímž někdo odvrací útok na lidově demokratickou republiku, její socialistickou

[5] *Lata, J.* Vývoj institutů nutné obrany a krajní nouze v českých zemích. Trestní právo, č. 2/1999, str. 21

výstavbu, zájmy pracujícího lidu, nebo na jednotlivce, není trestným činem, jestliže a) útok přímo hrozil nebo trval, b) obrana byla útoku přiměřená." Došlo tedy k rozšíření okruhu chráněných společenských vztahů, než umožňovala stará právní úprava nutné obrany, a to zejména o obranu lidově demokratické republiky a její socialistické výstavby, což odpovídalo tehdejšímu trendu upřednostňování kolektivních zájmů před zájmy individuálními a bylo popsáno v učebnici trestního práva z roku 1956 jako „velký pokrok od egoistických zájmů buržoazních kodexů". Obrana byla možná proti útoku trvajícímu nebo přímo hrozícímu a musela být přiměřená útoku. Přiměřenost byla definována v judikátu NS ČSR - 6 Nt 301/58: „Předpokladem nutné obrany je (...) b) přiměřenost obrany, přičemž je nutno zdůraznit, že se nevyžaduje úplná úměrnost mezi významem ohroženého společenského vztahu a vztahu dotknutého nutnou obranou. Proto nesmí být velký nepoměr mezi škodou, která společnosti vzniká odvrácením útoku, a škodou, která společnosti hrozí".

Krajní nouze byla upravena v § 9 trestního zákona č. 86/1950 Sb.:

„(1) Jednání jinak trestné, jímž někdo odvrací nebezpečí přímo hrozící lidově demokratické republice, její socialistické výstavbě, zájmům pracujícího lidu, nebo jednotlivci, není trestným činem, jestliže a) způsobená škoda je menší než ta, která hrozila a b) nebezpečí nebylo možno odvrátit jinak.

(2) Nejde o krajní nouzi podle odst. 1, jestliže ten, komu nebezpečí hrozilo, byl povinen je snášet."

Oproti současné úpravě se tato liší ve dvou ohledech. První odlišnost můžeme spatřovat v požadavku proporcionality krajní nouze. Zatímco podle trestního zákona z roku 1950 musela být způsobená škoda menší než ta, která hrozila, dle současné úpravy nesmí být způsobený následek zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější. Druhou odlišností je zakotvení požadavku neexistence povinnosti nebezpečí snášet v úpravě z roku 1950, zatímco v současné úpravě tento požadavek výslovně zakotven není. Přesto však neexistence povinnosti nebezpečí snášet patří i v současné době mezi podmínky jednání v krajní nouzi a je jak teorií, tak praxí, uznávána. Někteří autoři se domnívají, že i tento požadavek by měl být znovu v platném trestním zákoně výslovně zakotven.

V novém trestním zákoně z roku 1961 (zákon č.140/1961 Sb.), který platí dodnes, došlo k poměrně výrazné změně v úpravě nutné obrany, která zde byla zařazena do § 13. V souladu se zájmem společnosti, aby se občané co možná nejvíce zapojovali do boje s trestnou činností a vystupovali na ochranu zákonem chráněných zájmů, byly rozšířeny meze pro jednání v nutné obraně ve prospěch obránce. Účelem tohoto bylo, aby nebyly stíhány osoby, které se aktivně zapojily do boje s kriminalitou a vystoupily na ochranu společenských zájmů. Znění § 13 TZ bylo následující: „Čin jinak trestný, kterým někdo odvrací přímo hrozící nebo trvající útok na zájem chráněný tímto zákonem, není trestným činem. Nejde o nutnou obranu, byla-li obrana zřejmě nepřiměřená povaze a nebezpečnosti útoku." Změna je patrná zejména v druhé větě § 13 TZ, která stanoví, že nejde o nutnou obranu, jestliže byla tato zjevně nepřiměřená povaze a nebezpečnosti útoku. Tímto došlo k výraznému posunu od předchozích úprav nutné obrany, které dovolovaly použít obrany, která byla "potřebná" k odvrácení útoku, a tedy i k výraznému rozšíření prostoru pro jednání v nutné obraně. Ustanovení § 13 trestního zákona bylo aplikováno i pro zákon č. 60/1961 Sb. o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku (předchůdce přestupkového zákona č. 200/1990 Sb.), ve kterém, na rozdíl od současného přestupkového zákona, nebyl tento institut vůbec upraven. Zákon o přečinech č. 150/1969 Sb. výslovné ustanovení o nutné obraně a ostatních okolnostech vylučujících protiprávnost také neměl, dle jeho ustanovení § 13 odst. 1 však pro přečiny platily obdobně ustanovení obecné části trestního zákona, a tedy i ustanovení o okolnostech vylučujících protiprávnost.

Krajní nouze je v trestním zákoně z roku 1961, který, jak jsem již uvedl, platí dodnes, upravena v ustanovení § 14: „Čin jinak trestný, kterým někdo odvrací nebezpečí přímo hrozící zájmu chráněnému tímto zákonem, není trestným činem. Nejde o krajní nouzi, jestliže bylo možno toto nebezpečí za daných okolností odvrátit jinak anebo způsobený následek je stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil". Toto ustanovení, upravující jednání v krajní nouzi, platí narozdíl od nutné obrany v tomto znění beze změn dodnes.

Tento trestní zákon také nově upravil zájmy, které bylo možno jednáním v nutné obraně a krajní nouzi chránit. Jednáním v nutné obraně je možno odvrátit útok na zájem chráněný trestním zákonem, jednáním v krajní nouzi pak lze odvracet nebezpečí hrozící zájmům chráněným trestním zákonem. Tyto zájmy chráněné trestním zákonem trestní zákon uvádí ve

svém § 1: „Účelem trestního zákona je chránit zájmy společnosti, ústavní zřízení České republiky, práva a oprávněné zájmy fyzických a právnických osob". Takto stanovený okruh společenských vztahů, které je možno chránit jednáním v nutné obraně nebo krajní nouzi platí dodnes.

Trestní zákon z roku 1961 tedy platí dodnes, v roce 1993 však byla přijata dílčí novela č. 290/1993 Sb., která s účinností od 1.1. 1994 částečně novelizovala § 13 upravující nutnou obranu. Změna se dotkla pouze druhé věty tohoto ustanovení a zatímco podle dřívější úpravy nešlo o nutnou obranu tehdy, byla-li obrana zřejmě nepřiměřená povaze a nebezpečnosti útoku, dle současné úpravy nejde o nutnou obranu teprve tehdy, byla-li obrana zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku. Účelem této novely, kterého bylo podle převažujícího názoru dosaženo, bylo rozšířit meze pro jednání v nutné obraně.

5. NUTNÁ OBRANA A KRAJNÍ NOUZE V JINÝCH PRÁVNÍCH ODVĚTVÍCH

V povědomí laické veřejnosti jsou nutná obrana a krajní nouze známy především z oblasti práva trestního. Značná část občanů si například pořizuje střelnou zbraň, aby se mohli, budou-li napadeni, útokům bránit a vědí o tom, že jim trestní zákon toto jednání umožňuje. Nutná obrana a krajní nouze však nejsou záležitostí pouze práva trestního, nýbrž se vyskytují i v jiných veřejnoprávních, ale i soukromoprávních odvětvích. Za veřejné právo můžeme uvést např. právo správní, za právo soukromé např. právo občanské.

V oblasti práva správního je nutná obrana a krajní nouze upravena v zákoně č. 200/1990 Sb. o přestupcích. Ustanovení § 2 odst. 2 zní: „Přestupkem není jednání, jímž někdo odvrací a) přiměřeným způsobem přímo hrozící nebo trvající útok na zájem chráněný zákonem, nebo b) nebezpečí přímo hrozící zájmu chráněnému zákonem, jestliže tímto jednáním nebyl způsoben zřejmě stejně závažný následek než ten, který hrozil, a toto nebezpečí nebylo možno v dané situaci odvrátit jinak." Nutná obrana je tedy upravena pod písmenem a), stejně jako v trestním právu směřuje proti útoku, který trvá nebo přímo hrozí, rozdíl je v požadavku přiměřenosti. Zatímco v trestním právu nesmí být nutná obrana zcela zjevně nepřiměřená a může být tedy intenzivnější než útok, jsou přestupkovým zákonem stanoveny meze pro jednání v nutné obraně úžeji a obrana musí být přiměřená útoku, nesmí být intenzivnější. Druhým rozdílem je skutečnost, že zatímco nutnou obranou v trestním právu obránce odvrací útok směřující proti zájmům chráněným trestním zákonem, v přestupkovém právu se odvrací útok směřující proti zájmům chráněným nejen přestupkovým, ale jakýmkoli zákonem. Krajní nouze je pak upravena pod písmenem b) a je konstruována stejně jako v trestním právu s jedinou odlišností - stejně jako u nutné obrany lze v krajní nouzi podle přestupkového zákona jednat na ochranu zájmů chráněných nejen přestupkovým, ale jakýmkoli zákonem.

Nutná obrana a krajní nouze jsou v právu občanském upraveny v § 418 občanského zákoníku v části šesté upravující odpovědnost za škodu. § 418 odst. 1 stanoví: „Kdo způsobil škodu, když odvracel přímo hrozící nebezpečí, které sám nevyvolal, není za ni odpovědný, ledaže bylo možno toto nebezpečí za daných okolností odvrátit jinak, anebo jestliže je způsobený následek stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil." Za škodu tedy

neodpovídá ten, kdo ji způsobil jednáním v krajní nouzi, pakliže dodržel meze krajní nouze a nebezpečí, které odvracel, sám nevyvolal. Podmínky jednání v krajní nouzi jsou shodné s úpravou v trestním zákoníku. Ustanovení § 418 odst. 2 pak stanoví: „Rovněž neodpovídá za škodu, kdo ji způsobil v nutné obraně proti hrozícímu nebo trvajícímu útoku. O nutnou obranu nejde, byla-li zřejmě nepřiměřená povaze a nebezpečnosti útoku." Za škodu podle tohoto ustanovení rovněž neodpovídá ten, kdo ji způsobil svým jednáním v nutné obraně. Definice nutné obrany v právu občanském je tedy shodná s definicí obsaženou v § 13 trestního zákona, její meze jsou však stanoveny odlišně, a to zněním, které odpovídá úpravě mezí nutné obrany v trestním právu před novelou č. 290/1993 Sb. Dle znění občanského zákoníku nesmí být tedy obrana zřejmě nepřiměřená povaze a nebezpečnosti útoku. Můžeme tedy rozlišovat dvě různé úpravy nutné obrany - dle práva trestního a práva občanského - odlišující se přiměřeností obrany. Přes některé nejasnosti převažuje názor o nutnosti jednotného použití institutu nutné obrany v občanském i trestním právu.[6] Nutnou obranu je nutno odlišovat od svépomoci dle § 6 občanského zákoníku: „Jestliže hrozí neoprávněný zásah do práva bezprostředně, může ten, kdo je takto ohrožen, přiměřeným způsobem zásah sám odvrátit." Neoprávněný zásah je protiprávní jednání, které může, ale taky nemusí, být útokem.

[6] *Králík, M.* Nutná obrana v občanském a trestním právu aneb meze interpretace v právu. Právní rozhledy, č. 1/2000, str. 8

6. JEDNÁNÍ V NUTNÉ OBRANĚ A KRAJNÍ NOUZI, PŘEKROČENÍ MEZÍ NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE

6.1. Jednání v nutné obraně

Podstatou nutné obrany je odvrácení útoku, který směřuje proti zájmům chráněným trestním zákonem. Těmito zájmy se rozumí zájmy vypočtené v § 1 trestního zákona. Odvrácení útoku není jen cílem, ke kterému nutná obrana směřuje, ale útok je také podmínkou, bez které nelze v nutné obraně jednat. Není-li zde útok, nemůže jít o nutnou obranu.

Útok je úmyslné protiprávní jednání člověka, jež je nebezpečné pro společnost.[7] Útokem může být jak konání, tak nekonání. Útoku se tedy dopouští nejen osoba, která na jiného aktivně útočí a napadá ho, ale i ten, kdo neoprávněně setrvává v bytě jiného. V prvním případě jde tedy o konání, v druhém o nekonání.

Nutná obrana je přípustná proti útoku trvajícímu nebo přímo hrozícímu. Naopak, nutnou obranou se nelze bránit proti útoku, který již skončil. Trvajícím útokem je útok, který v danou chvíli právě probíhá (např. útočník opakovaně osobu napadá tím, že ji kope do břicha). Přímo hrozící útok je útok, který sice ještě nezačal (útočník svou obět ještě neudeřil), ale má bezprostředně nastat (útočník napřáhl ruku,v níž má kámen, který chce po jiném hodit). Rozpoznat, zda se v konkrétním případě již jedná o přímo hrozící útok, není vždy jednoduché. Bez jakýchkoli pochyb posoudíme jako přímo hrozící útok jednání útočníka, který zvedne ze země kámen, napřáhne s ním ruku a chystá se jím zasáhnout svou oběť. V některých případech však budeme za přímo hrozící útok považovat již výhružky ze strany osoby, která je známá svou agresivitou a častým napadáním osob. Vždy bude tedy záležet na konkrétních okolnostech případu. Nutná obrana však není přípustná proti útoku, který již skončil. Jestliže se tedy útočník pokusil dvakrát udeřit osobu do hlavy, napadená osoba však útok odrazila a útočník již dále v útocích nepokračuje, ale odchází, nelze se dále bránit, neboť ze strany útočníka už nejde o útok, ten již skončil. Rozbije-li však útočník výlohu obchodu, tam si do batohu naloží věci, které

[7] *Novotný, O., Dolenský, A., Jelínek, J., Vanduchová, M.* Trestní právo hmotné – I. Obecní část. Praha: Aspi Publishing, 2003, str. 194

hodlá odcizit, a poté odchází s batohem pryč z místa činu, může kdokoli proti němu zasáhnout a jeho jednání posoudíme jako nutnou obranu, neboť útok ještě neskončil. Útokem je v tomto případě i odnášení odcizených předmětů, neboť se stále jedná o úmyslné protiprávní jednání člověka, které je nebezpečné pro společnost a směřuje proti zájmům chráněným trestním zákonem, v tomto konkrétním případě proti majetkovým zájmům majitele obchodu. Rozpoznat tedy, zda útok již skončil či nikoli, nemusí být v konkrétním případě jednoduché.

Útokem je jednání proti zájmům chráněným trestním zákonem. Nevyžaduje se, aby útočník byl osobou trestně odpovědnou. Za útok se tedy považuje i jednání osoby nepříčetné, dítěte, osoby jednající ve skutkovém omylu, jestliže je nebezpečné pro společnost a směřuje proti zájmům uvedeným v § 1 trestního zákona, ačkoli starší nauka posuzovala případy útoku ze strany těchto osob nikoli podle ustanovení o nutné obraně dle § 13 trestního zákona, ale podle ustanovení o krajní nouzi dle § 14 trestního zákona. Útokem však není nebezpečné chování zvířete (např. psa bojového plemene), ledaže by šlo o zvíře poštvané člověkem. Tento případ bychom posoudili jako společný útok člověka a zvířete, při kterém zvíře posloužilo jako "živý nástroj" v rukou člověka. Útok je zpravidla zároveň trestným činem, ale nemusí tomu tak být vždy. Trestným činem není útok ze strany osoby trestně neodpovědné (dítěte, osoby nepříčetné), ani útok, který nedosahuje potřebného stupně nebezpečnosti pro společnost. I proti těmto útokům, které nejsou trestnými činy, je však nutná obrana přípustná. Proti některým trestným činům, a to i přesto, že jsou zároveň útokem, však pravděpodobně není obrana přípustná, neboť by odporovala smyslu nutné obrany. Takovými trestnými činu jsou například neoznámení trestného činu, neoprávněné podnikání, pletichy ve veřejné soutěži a veřejné dražbě, zkrácení daně, poplatku a podobné povinné platby aj. Bagatelní případy, tj. pouhé nepřístojnosti a jiná podobná nevhodná chování, však za útok nepovažujeme a nelze se tedy proti nim bránit jednáním v nutné obraně. Bránit se nutnou obranou je však možno i proti útoku vyprovokovanému. Jestliže však obránce útočníka k útoku úmyslně vyprovokuje, aby pak proti němu mohl spáchat trestný čin, nejde o nutnou obranu.

Na rozdíl od krajní nouze, při které je vyžadována podmínka subsidiarity, neplatí toto pro nutnou obranu, při které subsidiarita vyžadována není, neboť nikdo není povinen neoprávněné útoky na zájmy chráněné trestním zákonem snášet nebo před těmito útoky utíkat,

ale je oprávněn je ne zcela zjevně nepřiměřeným způsobem odvracet. Trestní zákon tedy po napadeném nevyžaduje, aby, má-li možnost útěku, tuto možnost využil a utekl, ale naopak má napadený možnost se útoku aktivně bránit a, je-li to v jeho silách, neoprávněný útok zastavit. Narazil jsem však také rozhodnutí, a to zejména nižších soudů, která jsou s neexistencí požadavku subsidiarity v rozporu a naopak subsidiaritu pro jednání v nutné obraně vyžadují. Teprve krajský soud musel svým rozsudkem Rt 19/1958 zrušit nesprávný rozsudek lidového soudu, kterým byl uznán vinným obžalovaný, který byl napaden osobou P. a tomuto útoku se bránil. K obhajobě obžalovaného, že se pouze bránil jednáním v nutné obraně, lidový soud uvedl, že nemohlo jít o nutnou obranu, neboť obžalovaný měl možnost vyhnout se útoku útěkem nebo odstrčit osobu P. mírnějším způsobem, a to neučinil. Tento nesprávný rozsudek tedy krajský soud na základě odvolání obžalovaného svým rozsudkem Rt 19/1958 zrušil a v odůvodnění uvedl: „U nutné obrany není podmínkou její proporcionalita ani subsidiarita. Obranu proti útoku přímo hrozícímu nebo trvajícímu nelze tudíž považovat za nepřiměřenou jenom proto, že napadený se útoku nevyhnul útěkem, i když byl útěk možný, anebo že nezvolil mírnější možnou obranu než obranu, jež ještě nevybočila z mezí přiměřenosti." Rozsudkem Rt 25/1976 musel zase Nejvyšší soud zrušit rozsudek krajského soudu, kterým byl obžalovaný uznán vinným z vraždy svého syna, když se bránil jeho útoku. Nejvyšší soud zde kritizuje postup krajského soudu, který uznal obžalovaného vinným proto, že neustoupil napadání ze strany svého syna, přestože o jeho agresivitě věděl, neboť nikde v trestním zákoně není stanovena povinnost ustupovat před útočníkem. Rozhodnutí Rt 25/1976 k tomuto uvádí: „Na nesplnění podmínek nutné obrany není možno usuzovat ani ze skutečnosti, že napadený se nevyhnul útoku jinak, než použitím obrany, protože nikdo není povinný ustupovat před neoprávněným útokem na zájmy chráněné trestním zákonem, ale má naopak právo použít proti takovému útoku obranu, která není zřejmě nepřiměřená povaze a nebezpečnosti útoku." V jiném případě naopak Nejvyšší soud svým rozhodnutím Rt 8/1988 správně potvrdil rozsudek krajského soudu a zamítl odvolání podané v neprospěch obviněného krajským prokurátorem, ve kterém bylo namítáno, že nebyly splněny podmínky nutné obrany, neboť se obviněný nesnažil konfliktu s poškozeným a jeho bratrem vyhnout. V tomto případě byl obviněný napaden bratrem poškozeného v restauraci. Obviněný se chtěl konfliktu vyhnout, a proto vyběhl z hospody ven. Když však zjistil, že poškozený a jeho bratr ho pronásledují, každý se stoličkou v ruce, popadl venku kosu, která tam náhodou ležela v káře před restaurací, a v momentě kdy ho chtěl

poškozený udeřit stoličkou, sekl jej obviněný kosou do boku. Následkem tohoto zranění poškozený zemřel. Nejvyšší soud tedy odvolání prokurátora správně zamítl a v rozhodnutí Rt 8/1988 mimo jiné uvedl: „Okolnost, že bránící se přestal před útočníky utíkat, zastavil se a začal se trvajícímu útoku bránit, nevylučuje možnost splnění veškerých podmínek nutné obrany."

Jednání v nutné obraně se nemusí omezovat jen na pasivní obranu, ale může být i aktivní. Obránce nemusí jen pasivně odrážet útok ze strany útočníka, ale je oprávněn aktivním jednáním útočníka zastavit. Tím se z něj nestává útočník, neboť o tom, kdo je útočník a kdo obránce, rozhoduje iniciativa na počátku střetnutí. Jako hlavní zásada při posuzování, kdo je útočník a kdo napadený, platí tedy časové hledisko. Jelikož však trestní zákon připouští obranu již proti útoku přímo hrozícímu, lze si představit, že tím, kdo zasadí první ránu nebude útočník, ale právě napadený. Od nutné obrany je třeba odlišovat případy, kdy se dvě nebo více osob vzájemně napadá, obranu střídají vzájemné útoky ze strany všech zúčastněných, nebo případ, kdy násilné střetnutí je výsledkem postupně se zostřujícího konfliktu. U těchto a podobných případů nemůžeme jednoznačně rozlišit osobu útočníka a bránícího se. Chceme-li spravedlivě kvalifikovat tyto situace, je třeba zohlednit úmysl a postoje obou stran a objektivně zhodnotit, zda ke stupňování konfliktu a vyhrocení situace směřovala pouze jedna strana, či obě. Byl-li podíl obou stran stejný, budou útočníky oba.

Putativní nutná obrana

Podmínkou zakládající oprávnění jednat v nutné obraně je útok na zájmy chráněné trestním zákonem, a to útok reálný. Směřuje-li obrana proti útoku, který však reálně neexistuje (např. útok z žertu, který však obránce považuje za útok vážný), mluvíme o tzv. putativní nutné obraně. V putativní nutné obraně tedy jedná obránce, který odvrací útok, který však ve skutečnosti neexistuje. Domnívá-li se pachatel mylně, že zde útok je, nepřičítá se mu trestný čin úmyslný, ale zjišťuje se, není-li nedbalost v tom, že pachatel nevěděl, že ve skutečnosti o útok nejde, avšak podle svých osobních poměrů a okolností o tom vědět měl a mohl.[8] Omylem se rozumí neshoda pachatelova vědění se skutečností. U okolností vylučujících protiprávnost rozlišujeme omyl negativní a omyl pozitivní. Při negativním omylu se pachatel domnívá, že se

[8] *Novotný, O., Dolenský, A., Jelínek, J., Vanduchová, M.* Trestní právo hmotné – I. Obecní část. Praha: Aspi Publishing, 2003, str. 198

svým jednáním dopouští trestného činu a neví přitom, že jsou zde okolnosti vylučující protiprávnost. Pachatel se tedy svým jednáním trestného činu dopustit nemůže a jeho jednání posoudíme jako pokus trestného činu. Při pozitivním omylu se naopak pachatel mylně domnívá, že zde jsou okolnosti vylučující protiprávnost jeho činu, ty tu však ve skutečnosti nejsou. Pozitivní omyl o okolnostech vylučujících protiprávnost vylučuje odpovědnost za úmyslný trestný čin, v úvahu přichází pouze odpovědnost za nevědomou nedbalost (obránce nevěděl, že ve skutečnosti jde o žert a ne o útok, ačkoli to vzhledem k okolnostem a svým osobním poměrům vědět měl a mohl).

Čin dovolený nebo nařízený zájmy chráněné trestním zákonem neohrožuje a nutná obrana proti němu není přípustná. Za čin dovolený se pokládá i jednání v nutné obraně. Proto násilník, který poraní bránícího se, se nemůže hájit tím, že jednal v nutné obraně proti útoku ze strany bránící se osoby, protože v nutné obraně zde jednal pouze obránce a proti jeho obraně není nutná obrana přípustná. Za čin nařízený a zároveň dovolený se považuje úřední výkon (např. zákrok policisty), proti kterému rovněž nutná obrana nepřichází v úvahu. Shodně s tímto uvádí např. rozhodnutí Rt 55/1977: „Překonání odporu, který směřuje ke zmaření oprávněného služebního zákroku (použití fyzické síly na předvedení řidiče motorového vozidla důvodně podezřelého z požití alkoholických nápojů, který odmítá dobrovolně se nechat předvést a zákroku příslušníků SNB se vzpírá), je právem i povinností příslušníků Sboru národní bezpečnosti (§ 32 odst. 1 zák. č. 40/1974 Sb.). Proto nutná obrana proti takovému zákroku příslušníků SNB není přípustná a použití násilí na zamezení zákroku je nutno považovat za trestný čin útoku na veřejného činitele podle § 155 odst.1 TZ.“ Překročí-li či zneužije-li však osoba takto jednající svou pravomoc, nejde o čin dovolený, ale o čin nezákonný, a jednající osoba již nepožívá ochrany veřejného činitele. Takto stanoví i rozhodnutí Rt 47/1980: „Jestliže příslušník SNB překročí svoji pravomoc a uskutečňuje zákrok, ke kterému není podle zákona oprávněný, nepožívá již ochrany veřejného činitele podle §§ 155 a 156 TZ.“ Útok na jeho zdraví při tomto zákroku, jestliže občan překročí hranice nutné obrany, možno případně posoudit pouze jako trestný čin proti zdraví (§ 221 a násl. TZ). Nutná obrana samozřejmě není přípustná ani proti jednání, kterým jednající osoba vykonává svou funkci nebo plní úkoly vyplývající z jeho povolání. Rozhodne-li tedy soudce o vzetí obviněného do vazby, nejedná se ze strany soudce o útok proti osobní svobodě obviněného a nutná obrana není proti tomuto jednání přípustná.

6.2. Překročení mezí nutné obrany

Ze znění § 13 trestního zákona můžeme vyvodit dvě základní podmínky pro jednání v nutné obraně. Jsou-li obě tyto podmínky splněny, posoudíme jednání bránící se osoby nikoli jako trestný čin, ale jako jednání v nutné obraně. První podmínkou, zakládající oprávnění jednat v nutné obraně, je přímo hrozící nebo trvající útok, druhou podmínkou pak to, že obrana není zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku. Nejsou-li obě tyto podmínky splněny, mluvíme o překročení mezí nutné obrany nebo také o excesu z mezí nutné obrany. Nauka trestního práva rozlišuje exces intenzivní a exces extenzivní.

O exces intenzivní jde tehdy, byla-li obrana zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku. Zde můžeme jako příklad uvést střelbu na děti, které trhají třešně v cizí zahradě.

O exces extenzivní jde tehdy, směřuje-li nutná obrana proti útoku, který netrvá a ani přímo nehrozí. Sem zahrnujeme případy, kdy obrana směřuje proti útoku, který již netrvá, ale skončil, nebo proti útoku, který sice hrozí, nikoli však přímo.

Z trestního zákona vyplývá, že obrana nesmí být zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku. Toto znění přinesla novela trestního zákona č. 290/1993 Sb., jejíž snahou a motivem bylo rozšířit prostor pro jednání v nutné obraně tak, aby, jak vyplývá z důvodové zprávy k novele, podmínky nutné obrany nebyly splněny jen tehdy, jestliže obrana byla zjevně nepřiměřená povaze útoku. Poměrně výstižnou a srozumitelnou definici zcela zjevně nepřiměřené obrany uvádí ve své knize Císařová, Fenyk a Solnař: „Obrana je zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku, není-li podle poznatků a úsudku bránícího se, k jehož psychickému stavu vyvolanému útokem je třeba přihlížet, k odvrácení útoku potřebná, a kromě toho též je-li zcela zjevně "neúměrná" jeho intenzitě i významu (zde se do jisté míry vrací v zeslabené formě požadavek proporcionality, poněvadž intenzita útoku je spoluurčována významem ohroženého zájmu i intenzitou zavinění; (...)"[9] Do přijetí novely č. 290/1993 Sb. trestní zákon vyžadoval, aby nutná obrana nebyla zřejmě nepřiměřená povaze a nebezpečnosti útoku. Pojem nebezpečnosti útoku,

[9] *Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D.* Základy trestní odpovědnosti. Praha: Orac, 2003, str. 152

který je značně abstraktní, byl tedy nahrazen pojmem způsob útoku, který především jeho nebezpečnost charakterizuje.[10] Nahrazení pojmu "nebezpečnost útoku" pojmem "způsob útoku" bylo hlavním cílem novely tehdejšího znění § 13 trestního zákona právě z důvodu značné abstraktnosti pojmu "nebezpečnost útoku" a bylo obsaženo již ve vládním návrhu novely. Při projednávání ve výborech Poslanecké sněmovny byla prosazena další dílčí změna, a sice nahrazení pojmu "zřejmě nepřiměřená" pojmem "zcela zjevně nepřiměřená". Pokud jde o tuto dílčí změnu, nehodnotí ji autoři jako nějaký značný posun ve směru k posílení postavení osoby jednající za podmínek nutné obrany, neboť pro porovnání obou výrazů lze jen těžko hledat souměřitelná kriteria.[11] Za mnohem závažnější změnu bývá považováno nahrazení pojmu "nebezpečnost útoku" pojmem "způsob útoku".

Pojem způsob útoku trestní zákon nikde nedefinuje a ani nepoužívá. Podle některých autorů se mu nejvíce přibližuje pojem způsob provedení činu, který uvádí § 3 odst. 4 trestního zákona: „Stupeň nebezpečnosti činu pro společnost je určován zejména významem chráněného zájmu, který byl činem dotčen, způsobem provedení činu a jeho následky, okolnostmi, za kterých byl čin spáchán, osobou pachatele, mírou jeho zavinění a jeho pohnutkou". Připustíme-li blízkost pojmu (trestný) čin v právě uvedené definici s pojmem útok na zájem chráněný trestním zákonem (§13 TZ) a zároveň blízkost pojmu způsob provedení činu (§3 odst. 4 TZ) a pojmu způsob útoku, pak můžeme konstatovat, že stejně jako způsob provedení činu je jen jednou z mnoha dalších skutečností, demonstrativně vypočtených v ustanovení § 3 odst. 4 TZ, které určují stupeň nebezpečnosti činu, je způsob útoku jen jednou z více skutečností, které charakterizují útok na zájem chráněný trestním zákonem ve smyslu § 13 trestního zákona. Při posuzování podmínek nutné obrany je tedy třeba přihlížet i k dalším okolnostem, které útok charakterizují jako například k osobě útočníka, místu činu, době činu. Ostatně toto bylo zakotveno i v trestním zákoně platném u nás do roku 1950: „Spravedlivá nutná obrana jest tu však tehdy, když lze z povahy osob, času, místa, ze způsobu útoku anebo z jiných okolnosti důvodně soudit, že (...)"[12]

---

[10] *Dolenský, A.* Nová koncepce nutné obrany (§ 13 tr. zák.). Bulletin advokacie, č. 1/1994, str. 19 an.
[11] *Dolenský, A.* Nová koncepce nutné obrany (§ 13 tr. zák.). Bulletin advokacie, č. 1/1994, str. 19 an.
[12] Zákon č. 117/1852 ř.z., trestní zákon o zločinech, přečinech a přestupcích

Podle autorů zúžení hodnocení podmínek nutné obrany na kritérium "způsobu útoku", byť jde o kritérium ve většině případů skutečně nejkonkrétnější a pro bránící se osobu nejlépe vnímatelné, může vést v praxi k nežádoucím důsledkům, tj. paradoxně k zúžení podmínek nutné obrany oproti znění ustanovení § 13 trestního zákona platného do 1.12. 1993.

Při hodnocení adekvátnosti nutné obrany je tedy nutno přihlížet zejména k místu, kde k útoku došlo. Je jistě rozdíl mezi tím, dojde-li k napadení na odlehlém a málo frekventovaném místě (např. v lese daleko za obcí), kde napadený nemůže očekávat pomoc jiných osob a naopak napadením na velmi frekventovaném místě (například obchodní centrum, kavárna plná lidí), kde bránící se tuto pomoc od ostatních osob očekávat může. Dále je nutno též přihlížet k době útoku. Toto kritérium úzce souvisí právě s místem útoku, neboť je rozdíl, dojde-li k napadení na náměstí v pravé poledne, kdy se tam vyskytuje spousta lidí, kteří mohou bránícímu se pomoci, nebo směřuje-li obrana proti útoku, ke kterému došlo rovněž na náměstí, ale ve dvě hodiny v noci, kdy se tam obvykle žádné osoby, které by mohly napadenému pomoci, nevyskytují. V neposlední řadě je nutno rovněž přihlédnout k osobě útočníka, zejména k fyzickým dispozicím a dalším vlastnostem útočníka, o nichž bránící se osoba ví. Sem patří skutečnost, že jde o pachatele recidivistu, osobu, která je pod vlivem drog a alkoholu značně agresivní, či se v minulosti již nějakých útoků proti zájmům chráněným trestním zákonem dopustila. V praxi bylo uznáno jako oprávněné, když romský občan přihlédl při své nutné obraně k tomu, že útočník, který ho napadl, byl oblečen a ostříhán jako příslušník hnutí skinheads, kteří jsou svými rasově motivovanými útoky známí.

Přiměřenost a proporcionalita obrany

Pojmy přiměřenost a proporcionalita nutné obrany bývají někdy ztotožňovány a považovány téměř za synonyma, přičemž opak je pravdou. Zatímco přiměřenost obrany popisuje a hodnotí poměr intenzity útoku a obrany, označuje proporcionalita vztah mezi škodou z útoku hrozící a škodou obranou skutečně způsobenou. Platný trestní zákon se zmiňuje pouze o intenzitě útoku a obrany, když druhá věta § 13 TZ uvádí, že nejde o nutnou obranu, byla-li obrana zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku. Zatímco tedy pro krajní nouzi je v § 14 TZ výslovně zakotven požadavek proporcionality, v ustanovení § 13 TZ o nutné obraně o proporcionalitě nic stanoveno není a mohlo by se zdát, že pro nutnou obranu podmínka

proporcionality neplatí. Ve skutečnosti tomu však takto není, a přestože platí, že nikde není stanoveno, že obránce nesmí jednáním v nutné obraně způsobit škodu větší, než byla škoda hrozící, výrazný nepoměr mezi škodou způsobenou a škodou hrozící může znamenat, že obrana byla zcela zjevně nepřiměřená útoku a jedná se tedy o obranu nepřiměřenou. Přestože tedy od novely č. 290/1993 Sb. hraje požadavek proporcionality pro nutnou obranu poněkud podřadnou roli, nelze od něj úplně odhlédnout, a proporcionalita slouží jako jeden z korektivů a ukazatelů pro posouzení přiměřenosti obrany. Při posuzování proporcionality tak většinou srovnáváme život a zdraví útočníka na straně jedné a ohrožené zájmy obránce na straně druhé. Jestliže útočník útočí na život či zdraví napadeného a ohroženými zájmy obránce jsou tedy rovněž život a zdraví, je srovnání poměrně snadné. Jestliže však útočí na majetkové zájmy obránce, je srovnání poněkud složitější, neboť dochází ke vzájemnému střetu zájmu na ochraně života a zdraví a zájmu na ochraně majetku. Odpověď na otázku, zda obránce může poškodit život či zdraví útočníka, když chrání své majetkové zájmy, není jednoduchá a ani jednoznačná. I přesto však někteří autoři požadavek, aby zde byl určitý přiměřený poměr mezi škodou z útoku hrozící a škodou skutečně způsobenou, úplně popírají a tvrdí, že jediným hlediskem přiměřenosti nutné obrany je skutečnost, aby šlo o obranu, která stačí k odvrácení útoku. Nepřiměřená je pak dle tohoto názoru každá obrana, která je příliš "intenzivní" a přesahuje meze toho, co bylo k odvrácení útoku nezbytně nutné.

Dle stávajícího znění § 13 TZ nesmí být obrana zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku. Přiměřenost můžeme hodnotit buď z hlediska subjektivního, nebo objektivního. Při posuzování ze subjektivního hlediska je rozhodující pohled obránce, tedy jak se mu jevila obrana v momentě útoku, při hledisku objektivním hodnotíme obranu z pohledu všech lidí, respektive určitého průměrného občana. Naše teorie a praxe dává přednost hledisku subjektivnímu, neboť toto správně odráží psychický stav, ve kterém se bránící osoba nachází. V souladu s tímto uvádí i rozhodnutí NS ČSSR č. j.: 1 To 4/1983: „Přiměřenost nutné obrany je třeba hodnotit též se zřetelem k subjektivnímu stavu osoby, která odvracela útok, tj. podle toho, jak se čin útočníka jevil tomu, kdo jej odvracel." Dále toto rozhodnutí ve svém odůvodnění uvádí: „Přiměřenost obrany v konkrétním případě třeba hodnotit se zřetelem na všechny okolnosti případu. Krajský soud řešil otázku nutné obrany zjednodušeně pouze z hlediska objektivního, řešením otázky, jak se celá situace jevila a musela jevit z pohledu obžalované, která byla pod vlivem

dlouhodobé stresové situace z konfliktního manželství a soužití s manželem alkoholikem a jeho násilnickou povahou, se nezabýval. Nehodnotil ani tu skutečnost, že u obžalované byly kritického dne přítomny duševní poruchy typické pro typ poranění, jaké v důsledku agrese manžela vůči ní den před tím utrpěla (lehký otřes mozku)." Jak jsem již uvedl, způsobem útoku se nerozumí jen způsob provedení útoku, ale pod způsob útoku se řadí také místo a čas útoku, osoba pachatele aj.

Přiměřenost je vztahem mezi intenzitou obrany a útoku. Jestliže nutná obrana nesmí být zcela zjevně nepřiměřená, znamená to, že obrana nejen smí, ale často také musí být intenzivnější než samotný útok, neboť jen tak lze útok odvrátit a zájem chráněný trestním zákonem ochránit. Obránce smí tedy k obraně použít vše potřebné k tomu, aby útok bezpečně odvrátil a aby tak mohl učinit bez rizika pro svou osobu. Užije-li však obránce takový způsob obrany, který není pro odvrácení útoku nutný, a lze-li tedy útok odvrátit i pomocí mírnějšího prostředku a zákroků, jde o obranu zcela zjevně nepřiměřenou. V souladu s tímto uvádí Solnař: „Proto nejsou zachovány meze nutné obrany, pakliže obránce útočníka úmyslně usmrtil, ačkoli stačilo jej poranit, ani usmrtil-li obránce útočníka, aby odvrátil útok na majetek malé závažnosti."[13] Zjišťujeme-li tedy, zda obrana nebyla zcela zjevně nepřiměřená, ptáme se jen jinými slovy na to, zda obrana nebyla silnější, než bylo k odvrácení útoku třeba. Dolní hranice přiměřenosti obrany je jasná, neboť se jí rozumí obrana, která k odvrácení útoku ještě nestačila. Poněkud obtížnější je to s hranicí horní, neboť jestliže obránce svou obranou útok odvrátil, jak zjistit, zda by k odvrácení nestačila i obrana o něco méně intenzivní? Méně intenzivní, ale zároveň nejistý prostředek obrany by nemusel k odvrácení útoku ze strany útočníka stačit, ale naopak by jej mohl ještě více podráždit a roznítit k daleko silnějšímu a intenzivnějšímu útoku. Proto je třeba velmi opatrně nakládat s výtkou, že obránce neužil k obraně slabšího, avšak méně spolehlivého způsobu obrany. Pro úspěšnost obrany je často důležité postupovat hned od začátku sporu energicky a rozhodně, pakliže útok již bezprostředně hrozí, nečekat na první obdrženou ránu, která by obránce mohla výrazně oslabit, a v další obraně znevýhodnit, ale je nutno využít také momentu překvapení a útočníka ještě předtím, než oběť bezprostředně zasáhne, zpacifikovat a zabránit mu tak v dalším napadání. Postupovat energicky, aktivně a rozhodně hned od začátku je důležité hlavně v případech, kdy napadený je sám, zatímco útočníci jsou dva (popř. i více). Zde je třeba

[13] *Dolenský, A.* Nová koncepce nutné obrany (§ 13 tr. zák.). Bulletin advokacie, č. 1/1994, str. 26

pro úspěšnost obrany zasáhnout hned na začátku alespoň jednoho z útočníků s tím, aby si druhý útočník, ocitne-li se nečekaně v situaci, kdy již stojí proti napadenému sám a nikoli v přesile, další napadání rozmyslel a od útoku upustil, nebo aby se alespoň vyrovnal poměr sil na straně útočící a napadené. Rovněž, je-li osamocená osoba napadena více útočníky, přičemž někteří z nich jsou aktivnější, jiní méně, je možno zakročit nutnou obranou proti kterémukoli z nich. K tomuto uvádí rozhodnutí R 24/1956 toto: „Útočníkem nemusí být ovšem vždy jen jedna osoba; útok ve smyslu § 8 tr. zák., děje-li se více osobami, předpokládá však nutně aktivní činnost každého z útočníků, i když intensita útoku jednotlivých útočníků nemusí být, a zpravidla nebývá stejná, i když způsob útočení není stejnorodý. V takovém případě je přípustná nutná obrana (za podmínek v § 8 tr. zák. uvedených) proti kterémukoliv útočníkovi, nikoli jen proti hlavnímu z nich."

Vždy je však nutno postupovat v návaznosti na jedinečnost konkrétního případu, neboť některé osoby budou patnáct minut se zaťatou pěstí vyhrožovat, aniž ke skutečnému napadení dojde, avšak jiné osoby, svou agresivitou již známé, se dlouhým rozprávěním s potencionální obětí zdržovat nebudou, a z ničeho nic zaútočí. Již učebnice trestního práva z roku 1953 uváděla následující: „Pro přiměřenost nelze stanovit určité pravidlo a je nutno ji posuzovat nejen podle intenzity útoku, nýbrž i podle všech okolností případu a z hlediska zájmů společnosti. Musí zde být obrana k odvrácení útoku potřebná a způsobená újma nesmí být zcela neúměrná způsobenému nebezpečí."[14] K poměru intenzity útoku a obrany stanoví rozhodnutí R 19/1958 následující: „Obranu nelze považovat za nepřiměřenou jenom proto, že napadený (...) nezvolil mírnější možnou obranu než obranu, jež nevybočila ještě z mezí přiměřenosti." Jinými slovy toto rozhodnutí vyslovilo názor, že nelze považovat za nepřiměřenou obranu, jestliže by k odvrácení útoku stačilo, kdyby napadený použil obranu méně intenzivní, avšak skutečně užitý způsob obrany ještě z mezí přiměřenosti nevykročil a obránce tohoto intenzivnějšího způsobu užil proto, aby si byl skutečně jistý, že užitým způsobem útok odvrátit dokáže.

Zajímavou a ne zcela jednoznačně řešenou je otázka, kterou jsem již naznačil o dva odstavce výše, totiž zda může obránce útočníka, jenž útočí na majetkové zájmy napadeného, těžce poranit popř. v extrémních případech dokonce zabít. Zabití útočníka je nepochybně

[14] *Kolektiv spolupracovníku katedry trestního práva,* Trestní právo hmotné - Část obecná. Praha: SPN, 1953

přiměřené, směřuje-li jeho útok na život napadeného. Obdobné by nejspíš platilo i o zvláště nebezpečných případech úmyslného obecného ohrožení, útocích proti republice či znásilnění. Avšak u sexuálních trestných činů je třeba velmi obezřetně hodnotit stupeň nebezpečnosti, neboť praxe se často setkává i s případy znásilnění, kde je odpor proti útočníkovi slabý a nesouhlas ženy pochybný.[15] Zde se tedy objevuje požadavek proporcionality, tj. poměru chráněného a obětovaného právního statku. Solnař k tomuto uvádí: „Možno beztrestně chránit i zájem nižší kategorie nebo v konkrétním případě méně závažný, a to i obětováním zájmu vyššího nebo v daném případě významnějšího. Možno poranit i usmrtit na ochranu majetku."[16] Veškeré tyto případy třeba posuzovat dle okolností konkrétního případu a v žádném případě nelze generalizovat. Svůj osobní názor na tuto problematiku bych demonstroval na následujících příkladech. Dojde-li řekněme k přepadení benzinové stanice, kterou pachatel přepadl za účelem získat peníze, útočí tedy na majetek, ale zároveň má v rukou střelnou zbraň, je v nebezpečí i život a zdraví personálu, domnívám se, že takto napadená osoba může jednáním v nutné obraně útočníkovi způsobit nejen těžkou újmu na zdraví, ale případně i smrt, a stále by šlo o obranu přiměřenou. V souladu s tímto uvádí také rozhodnutí R 19/1982 Sb. rozh. tr.: „Škoda způsobená v obraně může být větší než škoda, kterou útočník způsobil, nebo která hrozila z jeho útoku; nesmí však mezi nimi být zřejmý nepoměr. Zpravidla nepůjde z tohoto hlediska o překročení přiměřenosti nutné obrany, když napadený při odvrácení útoku, který ohrožuje jeho život, resp. z kterého mu hrozí těžká újma na zdraví, útočníka usmrtí." Jestliže však pachatel vykrade obchod a s lupem utíká pryč, může ozbrojený obránce po předchozím upozornění na pachatele vystřelit, neboť útok na majetek ještě stále trvá, domnívám se však, že střelba musí směřovat pouze na nohy pachatele a jejím cílem by mělo být pouze prchajícího pachatele zastavit a nikoli zabít, neboť zde již nehrozí konkrétní ohrožení života či zdraví jako v prvním případě. Je-li však hodnota lupu, se kterým pachatel prchá malá, např. jen dva tisíce korun, není dle mého názoru střelba přípustná vůbec.

Ze všeho zde uvedeného můžeme shrnout, že hlavním hlediskem pro to, zda se jedná o obranu oprávněnou, je přiměřenost obrany a útoku. Hledisko proporcionality, tj. poměr ohroženého a obětovaného právního statku, hraje až druhotnou roli, výrazný nepoměr mezi

[15] *Dolenský, A.* Přiměřenost nutné obrany, in: Sborník prací z trestního práva k 70. narozeninám prof. Dr. Vladimíra Solnaře. Praha: UK, 1969, str. 33

[16] *Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D.* Základy trestní odpovědnosti. Praha: Orac, 2003, str. 151 - 152

škodou hrozící a škodou odvrácením útoku skutečně způsobenou však může signalizovat, že obrana byla zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku.

Dojde-li tedy k překročení mezí nutné obrany, a není rozhodující zda k excesu intenzivnímu nebo extenzivnímu, vyznačuje se již toto jednání jistou nebezpečností pro společnost, osoba takto jednající je trestně odpovědná za trestný čin, jehož znaky skutkové podstaty svým jednáním naplnila. I takto spáchaný trestný čin se posuzuje podle obecných zásad a naplněna musí být tedy i subjektivní stránka tohoto trestného činu. Právě posuzování subjektivní stránky takového činu může činit potíže, neboť není zcela jasné, zda brát v potaz pouze zavinění vztahující se k překročení mezí, či pouze zavinění ve vztahu ke způsobenému následku, nebo zavinění obojí. První možností je považovat za rozhodující zavinění ke způsobenému následku a není-li zde toto zavinění, nekvalifikovat takové jednání jako trestné. Byl-li následek způsoben úmyslně, pak půjde o úmyslný trestný čin, byl-li způsoben z nedbalosti, jedná se o trestný čin nedbalostní. Vokoun k tomuto možnému posuzování subjektivní stránky v případě excesu uvádí: „Toto na první pohled jednoduché řešení by ovšem při praktické realizaci vedlo k tomu, že by za stejný (úmyslný) trestný čin byl potrestán jak ten, kdo úmyslně (např. ze zlosti, ze msty) překročil meze nutné obrany, tak ten, kdo meze nutné obrany překročil z nedbalosti (např. z důsledku omylu). Právní posouzení obou případů bude pak shodné, ačkoli v jednom šlo o exces úmyslný (ze zlosti, ze msty), ve druhém o exces nedbalostní (hraničící možná i s nedostatkem zavinění)."[17] Jelikož by tedy zohledňování pouze zavinění k následku vedlo v aplikační praxi k těmto nepříznivým důsledkům, není pravděpodobně udržitelné. Druhou možností je považovat za rozhodující zavinění k negativním znakům trestného činu, tedy ke znakům nutné obrany. Tento názor zastává ve své práci Jebavý.[18] Druh zavinění je pak nerozhodný, neboť překročí-li osoba meze úmyslně, bude se jednat o trestný čin dolózní, překročí-li je z nedbalosti, půjde o trestný čin kulpózní. Ani tento úhel pohledu však není ideální a bezproblémový a Vokoun k tomu uvádí: „Toto stanovisko, které za rozhodující pokládá zavinění k excesu a zavinění k následku již nepovažuje za rozhodující pro právní kvalifikaci, nám neumožňuje uspokojivě řešit ty případy, kdy při shodném zavinění excesu je rozdílné zavinění k následku základnímu a kvalifikovanému

[17] *Vokoun, R.* Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze. AUC Iuridica, č. 3/1989, str. 66
[18] *Jebavý, M.* Vybočení z mezí nutné obrany. Socialistická zákonnost č. 1/1975, str. 35

(těžšímu)."[19] Konečně je zde třetí možnost, kdy budeme za relevantní považovat zavinění obojí, tedy jak zavinění k překročení mezí, tak ke způsobenému následku. Aby šlo o trestný čin úmyslný, musí být jak překročení mezí, tak způsobený následek zaviněny úmyslně. Dojde-li k překroční mezí z nedbalosti a stejně tak následek bude zaviněn nedbalostně, přichází v úvahu odpovědnost za nedbalostní trestný čin. Možné jsou však také případy, kdy dojde k překročení mezí z nedbalosti, ale následek je způsoben úmyslně, popř. opačná situace. Takový trestný čin pak kvalifikujeme jako nedbalostní, jsou-li ostatní znaky skutkové podstaty zaviněny alespoň nedbalostně. Dojde-li k překročení mezí a způsobení následku, ale alespoň k jedné z těchto skutečností nezaviněně, je trestní odpovědnost vyloučena.

6.3. Nutná obrana a automatická obranná zařízení

V poslední době bývá v nauce trestního práva poměrně často diskutována otázka, zda je možno za nutnou obranu považovat i instalaci automatických obranných zařízení, tzv. samostřílů a podobných zařízení, které bývají instalovány do domů, bytů, chat a jiných objektů za účelem odvrácení potencionálních a zatím nekonkrétních, v budoucnu hrozících útoků. Český právní řád se těmto zařízením nevěnuje, nikde v trestním zákoně není instalace těchto zařízení ani zakázána, ani dovolena. Lze tedy vycházet z toho, že podle naší současné právní úpravy nelze obecně instalaci těchto automatických obranných zařízení vyloučit, a pakliže by takto někdo nainstaloval zbraň nebo jiné podobné zařízení, které by působilo v době protiprávního útoku a bylo v mezích nutné obrany dle § 13 TZ, nelze považovat jednání takto se bránící osoby za trestné.

V případě těchto "samoobranných" zařízení by tedy mohlo jít o nutnou obranu pouze tehdy, byla-li by zde záruka, že toto zařízení bude působit pouze proti protiprávním útokům, což však z technického hlediska není prakticky možné. Není-li tu však tato záruka, nejde o nutnou obranu. Jestliže však byl samostříl nebo jiné podobné zařízení nainstalován za tím účelem, aby působil pouze proti protiprávním útokům, ale omylem dojde k tomu, že samostříl působil i proti jednání, které nebylo útokem, např. poštovní doručovatel vstoupí na pozemek, aby se dostal k domu, kde je poštovní schránka, a bude přitom zasažen střelou ze samostřelného zařízení a tím

[19] *Vokoun, R.* Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze. AUC Iuridica, č. 3/1989, str. 68

poškozen na životě či zdraví, bude osoba, která toto zařízení nainstalovala odpovědná za trestný čin spáchaný z nedbalosti. Jestliže někdo k ochraně svého majetku použije jako automatické obranné zařízení nelegálně drženou zbraň, vydává se nebezpečí trestního stíhání už pouhým držením takovéto zbraně. Použije-li však osoba tuto zbraň jako automatického obranného zařízení, a meze nutné obrany budou při odvrácení útoku zachovány, přičemž dojde ke způsobení těžké újmy na zdraví pachateli, který se chtěl do takto zabezpečeného rodinného domu vloupat, nebude osoba, která zařízení nainstalovala, za tento následek pachateli způsobený trestně odpovědná.

A. Dolenský a F. Novotný uvádějí ve svém článku proti zařazování automatických obranných zařízení do nutné obrany následující námitky:

„1. Ustanovení o nutné obraně na automatická obranná zařízení nedopadá. Jde tu o analogii nutné obrany.

2. Instalování automatických obranných zařízení není v souladu s podmínkami nutné obrany, protože zde není přímo hrozící útok, ale nejistý útok budoucí.

3. Automatická zařízení představují nebezpečí i pro toho, kdo do objektu vstoupí oprávněně nebo alespoň bez zlého úmyslu (děti).

4. Automat nemůže diferencovat svou funkci podle útoku. Snadno se může stát, že budou překročeny meze dovolené obrany.“[20]

Výše uvedený názor však není zastáván všemi autory, kteří se problematice automatických obraných zařízení věnují. Ke kritice, kterou Dolenský a Novotný shrnuli do čtyř bodů uvedených v předchozím odstavci, se ve své publikaci vyjádřili Císařová, Solnař a Fenyk takto: „Autoři zmíněné výhrady považují za vratké a zčásti nesprávné. K první namítají, že analogie ve prospěch je dovolená, protože katalog důvodů vylučujících protiprávnost není nikdy uzavřen. K druhé, že působení zařízení nastává jen v určitý okamžik. Dále upozorňují na různou míru nebezpečnosti těchto zařízení. Jako jediný problém spatřují námitku ad 4. a citují H. H. Jeschecka, jenž uvádí, že rizika spojená s nemožností ovládat taková zařízení jsou k tíži toho, kdo se tímto způsobem brání.“[21] K podmínce současnosti útoku a obrany H. H. Jescheck

[20] *Dolenský, A., Novotný, F.* Nutná obrana a automatická obranná zařízení. Trestní právo, č. 1/1998, str. 8

[21] *Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D.* Základy trestní odpovědnosti. Praha: Orac, 2003, str. 154

dodává: „Požadavek současnosti útoku nevylučuje obranu pomocí ostrých psů, samostřílů, pastí, jedovatých nástrah, protože obrana má účinkovat teprve v okamžiku probíhajícího útoku."[22]

To, co bylo právě uvedeno o tzv. automatických obranných zařízeních, platí obdobně pro případy, kdy se někdo rozhodne chránit svůj pozemek před vstupem neoprávněných osob prostřednictvím psa či jiného zvířete. Aby se i toto opatření dalo považovat za vylučující protiprávnost, musí být splněny některé podmínky. Jako základní podmínka platí, že objekt musí být dostatečně zabezpečen před volným vstupem např. ze strany dětí, osob duševně nemocných, nevidomých apod. Zároveň musí být zajištěno, že zvíře nemůže ze střeženého objektu utéct. Názor, dle kterého je odpovědnost majitele pozemku vyloučena také tehdy, dojde-li k náhodnému poranění osoby, která do psem střeženého objektu vniknout nechtěla, nelze považovat za obecně platný. Takový obecný závěr nemůže postihnout všechny případy, které se v praxi mohou vyskytnout (například psovi se náhodně podaří protáhnout hlavu oplocením a pokousat kolemjdoucího).[23]

Někdy se vlastník pozemku rozhodne bránit svůj pozemek ostnatým drátem nebo jinou překážkou, která brání ve vniknutí na pozemek. Dolenský a Novotný považují i tento způsob obrany za možný a přípustný: „Obdobně tomu bude i tam, kde se k ochraně objektů používá ostnatý drát či střepy ze skla na plotech. Zde je každý viditelností hrozící škody varován a navíc jde o obvyklý způsob obrany. Nedbá-li někdo takového varování a zraní-li se, nelze následek přičítat k tíži vlastníka objektu. Jde o sociálně adekvátní nebezpečí, s nímž musí každý počítat. Odpovědnost vlastníka objektu zde nepřichází v úvahu ani tehdy, když se náhodně zraní osoba, která nechce do objektu vniknout."[24] S právě uvedeným názorem A. Dolenského a F. Novotného souhlasím, domnívám se však, že je nutno s ním opatrně nakládat, aby přehnané obranné tendence občanů nevedly v konečném důsledku k negativním účinkům. Myslím si, že rozhodne-li se vlastník objektu, který se nachází na odlehlém místě, kde se nevyskytuje moc lidí ani si nehrají děti, chránit svůj majetek tím, že kolem objektu natáhne ostnatý drát a za plotem má psy bojových plemen, je vše v pořádku. Jestliže by však ve vilkové čtvrti, kde si hrají děti, se každý vlastník domu rozhodl bránit svůj pozemek před vstupem pachatele tím, že by na

---

[22] *Jecheck, H.H.* Lehrbuch des Strafrecht - Allgemainer Teil. Berlin, 1972, str. 255
[23] *Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D.* Základy trestní odpovědnosti. Praha: Orac, 2003, str. 154
[24] *Dolenský, A., Novotný, F.* Nutná obrana a automatická obranná zařízení. Trestní právo, č. 1/1998, str. 10

plot připevnil střepy ze skla, vedlo by to zřejmě k tomu, že by se o tato obraná zařízení nejčastěji poranily hrající si děti popř. neopatrný listonoš apod. Navíc by tato oblast zřejmě připomínala spíše chráněný vojenský objekt než klidnou vilkovou čtvrť.

6.4. Jednání v krajní nouzi

Stavem krajní nouze se označuje takový stav, kdy je možno chránit zájem, který chrání též právní řád, jen tím, že se obětuje jiný takový zájem.[25] Podle platného práva je stav krajní nouze podmíněn odvrácením nebezpečí, které přímo hrozí zájmu chráněnému trestním zákonem. O krajní nouzi však nejde, je-li možno odvrátit nebezpečí jinak, nebo způsobený následek je stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil. Můžeme rozlišit čtyři znaky, charakterizující krajní nouzi:

a) odvrácení nebezpečí

b) subsidiarita

c) proporcionalita

d) neexistence povinnosti nebezpečí snášet.

Základní podmínkou zakládající oprávnění jednat v krajní nouzi je existence skutečného nebezpečí, a to jiného než útoku, který přímo hrozí zájmům chráněným trestním zákonem. Nebezpečí hrozící zájmům chráněným trestním zákonem je stav hrozící poruchou, přičemž na původu nebezpečí nezáleží. Nebezpečí může být tedy způsobeno přírodní silou (povodeň, požár způsobený bleskem, zemětřesení), technickými nedostatky (v dolech), nebezpečným lidským jednáním (dopravní nehoda) , anebo jinak (útok zvířete). Jednání v krajní nouzi je přípustné pouze proti nebezpečí, které hrozí přímo, bezprostředně. Není přípustné proti nebezpečí, které sice hrozí, ale nikoli přímo, ale někdy v budoucnu. Rovněž není možno jednat v krajní nouzi proti nebezpečí, které již pominulo a v současné době bezprostředně nehrozí. Přímo hrozící nebezpečí je tu tehdy, jestliže vývoj události spěje rychle k poruše anebo sice nepokračuje, ale jsou splněny téměř všechny podmínky potřebné k tomu, aby porucha nastala, a uskutečnění zbývajících podmínek je věcí náhody, jež se může kdykoli a s velkou pravděpodobností stát

[25] *Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D.* Základy trestní odpovědnosti. Praha: Orac, 2003,str. 138

(např. v bytě uniká plyn a koncentrace dosáhla takového stupně, že může kdykoli dojít k výbuchu).[26]

Putativní krajní nouze

Jak jsem již uvedl, základní podmínkou pro krajní nouzi je existence reálného nebezpečí. Jestliže zde ve skutečnosti reálné nebezpečí není a existuje pouze v mysli jednajícího, jedná se o případ domnělé (putativní) krajní nouze. Trestnost takto jednající osoby se posoudí podle zásad o skutkovém omylu. Putativní krajní nouze vylučuje odpovědnost za úmyslný trestný čin, ale zjišťuje se, zda nešlo o nedbalost, pokud osoba takto jednající sice nevěděla, že ve skutečnosti o hrozící nebezpečí nejde, avšak podle svých osobních poměrů a okolností o tom vědět měla a mohla. V souladu s tímto uvádí rozhodnutí Rt 10/1982 následující: „O zdánlivou (tzv. putativní) krajní nouzi jde tehdy, jestliže se pachatel omylem domnívá, že existuje nebezpečí přímo hrozící zájmu chráněnému trestním zákonem, ve skutečnosti však takové nebezpečí neexistuje. Takový případ se posoudí podle zásad o skutkovém omylu, který vylučuje odpovědnost za úmyslný trestný čin."

O krajní nouzi se nejedná také tehdy, když osoba nebezpečí vyprovokuje, úmyslně vyvolá, aby jej pak mohla činem jinak trestným odvrátit. Na toto odvrácení vyprovokovaného nebezpečí se okolnosti vylučující protiprávnost nevztahují, nejedná se o krajní nouzi a osoba takto jednající se tedy dopouští trestného činu. V praxi však tyto případy nebudou tak časté jako např. u nutné obrany.

Další podmínkou vyžadovanou pro krajní nouzi je, že za daných okolností není možno hrozící nebezpečí odvrátit jinak, bez způsobení škodlivého následku, popř. méně škodlivého následku. Důvodem pro subsidiaritu krajní nouze je fakt, že čin vykonaný v krajní nouzi při odvrácení hrozícího nebezpečí se často dotýká také zájmu třetích osob, které se na vzniku nebezpečí nijak nepodílely a nezavinily ho, a je-li možno nebezpečí odvrátit aniž by došlo k poškození zájmu těchto třetích osob, je třeba takto postupovat. Má-li osoba jednající v krajní nouzi více možností, jak nebezpečí odvrátit, a je-li mezi nimi možnost odvrátit nebezpečí a

[26] *Novotný, O., Dolenský, A., Jelínek, J., Vanduchová, M.* Trestní právo hmotné – I. Obecní část. Praha: Aspi Publishing, 2003, str. 190

nezpůsobit přitom škodlivý následek, musí použít toto řešení. Není-li možno škodu odvrátit, aniž by došlo k jinému škodlivému následku, musí osoba použít řešení, které povede k nejméně škodlivému následku, vždy však musí být způsobený následek méně závažný než ten, který hrozil. Při posuzování, zda osoba jednající za podmínek krajní nouze mohla použít k odvrácení nebezpečí jinou možnost, je třeba brát v úvahu pouze ty možnosti, kterými bylo možno odvrátit nebezpečí včas. Toto potvrzuje i stanovisko v rozhodnutí R 26/1972: „Při hodnocení, zda nebezpečí bylo možno odvrátit jinak, je třeba brát v úvahu jen ty možnosti obviněného, kterými bylo možno odvrátit nebezpečí včas, tj. ještě před porušením zájmu chráněného trestním zákonem, kterému nebezpečí hrozilo." Je-li zde možnost vyhnout se nebezpečí např. útěkem, musí být tato možnost využita.

Jak jsem již uvedl, podstatou krajní nouze je odvrácení přímo hrozícího nebezpečí, které míří proti zájmům chráněným trestním zákonem. Osoba jednající v krajní nouzi svým jednáním, které je pro společnost prospěšné a je v souladu s trestním zákonem, může způsobit škodlivý následek. Takto způsobený následek však nesmí být stejně závažný nebo ještě závažnější, než ten, který hrozil. V opačném případě nejde o krajní nouzi, ale o překročení mezí krajní nouze, neboli exces. Požadavek, aby způsobený následek nebyl stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil, nazýváme proporcionalitou krajní nouze. Následek způsobený jednáním v krajní nouzi musí být tedy vždy méně závažný než ten, který hrozil. Rozpoznat, kdy je tato podmínka splněna, není však vždy jednoduché. A právě z důvodu velmi přísně stanovené podmínky proporcionality bývá současná právní úprava krajní nouze předmětem kritiky. Je třeba si uvědomit, že osoba, která ve stavu krajní nouze odvrací hrozící nebezpečí a ochraňuje tak zákonem chráněný zájem, je často ve stavu rozrušení a také musí jednat v časové tísni. Musí okamžitě rozhodnout, jak bude postupovat, a na poměřování škody hrozící a skutečně způsobené není vždy čas. Podmínka proporcionality není splněna tehdy, zachraňuje-li někdo svůj život tím, že svým jednáním usmrtí jiného, neboť záchrana jednoho zájmu obětováním jiného rovnocenného zájmu nezbavuje čin nebezpečnosti pro společnost. Důvodem je skutečnost, že všichni lidé si jsou rovni. Nelze tedy rozlišovat "více kvalitní" a tudíž více ceněný a chráněný lidský život a "méně kvalitní" a tedy méně ceněný a chráněný lidský život. Podmínka proporcionality krajní nouze je však splněna, obětuje-li někdo jeden lidský život, aby tím zachránil deset lidských životů, neboť lidský život všech lidí je chráněn stejně, ale v uvedeném

případě by bylo zachráněno deset těchto chráněných zájmů na úkor jednoho (Rt 20/1982). K hierarchii jednotlivých zákonem chráněných zájmů se vyjadřují Solnař, Fenyk a Císařová ve své publikaci Základy trestní odpovědnosti takto: „Na tomto místě je třeba se zmínit o významu, resp. hierarchii nejtypičtějších skupin zájmů chráněných trestním zákonem. Je pochybné odvozovat tuto stupnici od ustanovení § 1 trestního zákona, protože ta neodpovídá pořadí důležitosti druhových objektů zakotvených ve zvláštní části trestního zákona. Z tohoto pohledu lze rozlišit například tři skupiny zájmů v následujícím postupném pořadí:

1. Zájem na ochraně života, zdraví, svobody, lidské důstojnosti.
2. Zájem na ochraně ústavního zřízení a územní celistvosti České republiky.
3. Zájem na ochraně majetku a ostatních vztahů fyzických a právnických osob."[27]

Uvedená stupnice chráněných zájmů může tedy pomoci rozpoznat, zda je proporcionalita krajní nouze zachována. Vždy je však třeba přihlížet ke všem okolnostem konkrétního případu a může se stát, že v některých případech může být závažnějším následkem porušení zájmu z třetí skupiny před chráněným zájmem ze skupiny prvé. Ublíží-li někdo jinému nepatrně na těle a zabrání tak nebezpečí škody značného rozsahu na majetku, bude způsobený následek méně závažný než ten, který hrozil, meze krajní nouze zůstanou zachovány, ačkoli obecně je zájem na ochraně zdraví nutno řadit výše než zájem na ochraně majetku. Důvodem k tomuto závěru je skutečnost, že při srovnání chráněného a obětovaného zájmu je nutno přihlížet nejen k závažnosti těchto zájmů, kde ochrana zdraví je řazena nad ochranu majetku, ale také k intenzitě porušení chráněného zájmu, kde škodu značného rozsahu na majetku zařadíme výše než nepatrné poškození zdraví.

K jednání v krajní nouzi není oprávněn ten, kdo je povinen **určité** nebezpečí v **určitém** případě snášet. Těmito osobami se rozumí např. voják ve válce, plavčík, hasič, policista. Má-li ohrožený povinnost nebezpečí snášet, není přípustná ani pomoc v krajní nouzi. Neexistence povinnosti nebezpečí snášet se považuje za podmínku krajní nouze i přesto, že ustanovení § 14 TZ ji nezmiňuje, a uznávají ji také autoři učebnic trestního práva a soudci trestních soudů. Polášek a Kollár se k tomuto vyjádřili takto: „(...) nelze souhlasit s názorem, že tento důvod vyloučení plyne ze samotného pojmu krajní nouze, neboť takový závěr z textu § 14 TZ

[27] *Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D.* Základy trestní odpovědnosti. Praha: Orac, 2003, str. 142

nevyplývá, ani se z něho nedá cestou logického výkladu dovodit."[28] I z tohoto důvodu se objevují názory, že by § 14 TZ měl stanovit, zda se v krajní nouzi může ocitnout i osoba, která je povinna nebezpečí snášet. Minulý trestní zákoník č. 86/1950 Sb., platný u nás v letech 1950 - 1961, zakotvoval ve svém § 9 odst. 2 neexistenci povinnosti nebezpečí snášet jako negativní podmínku krajní nouze. Je tedy možné se v budoucích novelách trestního zákona vrátit k úpravě, obsažené v trestním zákoně č. 86/1950 Sb. a v souvislosti s připravovanou rekodifikací trestního práva hmotného i na toto pamatovat. Ostatně již předložený návrh trestního zákona s tímto počítá a ve druhém odstavci § 28, který by měl nově krajní nouzi upravovat, je stanoveno, že v krajní nouzi nemůže jednat osoba, která je povinna nebezpečí snášet. Jako inspirace by mohla sloužit také úprava v polském trestním zákoně, který stanoví, že osoba povinná nebezpečí snášet je oprávněna jednat v krajní nouzi tehdy, zachraňuje-li hodnotu vyšší než je ta, kterou musí ochraňovat.

6.5. Překročení mezí krajní nouze

O vybočení (exces) z mezí krajní nouze jde tehdy, byl-li tu stav krajní nouzi podobný, blízký, ale nebyly dány podmínky krajní nouze zcela a ve všech směrech.

Teorie i praxe trestního práva rozlišuje tyto čtyři druhy excesů z krajní nouze:
a) způsobený následek byl stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil - jde o exces intenzivní,
b) jednání nebylo provedeno v době, kdy nebezpečí bezprostředně hrozilo, proběhlo předtím nebo potom - jde o exces extenzivní,
c) nebezpečí bylo možno odvrátit jinak, tj. s méně závažnými následky nebo bez následku,
d) byla zde povinnost nebezpečí snášet.

Při restriktivním výkladu ustanovení § 14 TZ o krajní nouzi bychom mohli dojít k závěru, že o překročení mezí krajní nouze jde pouze v případě ad a), neboť jsou splněny všechny podmínky krajní nouze, pouze způsobený následek vybočuje z přípustných a dovolených mezí, což znamená exces v pravém smyslu slova. V ostatních případech není některá z podmínek

[28] *Polášek, Z., Kollár, J.* Některé případy vyloučení krajní nouze. Právník 1975, str. 789

krajní nouze splněna, nejde tedy vůbec o stav krajní nouze, nýbrž o stav krajní nouzi podobný a není-li zde krajní nouze, nemůže jít o vybočení z něčeho, co není. Naše teorie trestního práva však mezi těmito případy nerozlišuje a všechny případy uvedené sub a) až d) považuje za vybočení z mezí krajní nouze.

Překročí-li osoba meze krajní nouze, je toto jednání pro společnost nebezpečné a v rozporu s trestním zákonem, tedy protiprávní a tudíž i trestné. Toto jednání kvalifikujeme podle skutkové podstaty trestného činu, jehož znaky byly naplněny. Takto spáchaný trestný čin se pak posuzuje podle obecných zásad a naplněna tedy musí být také subjektivní stránka tohoto činu. O subjektivní stránce trestného činu spáchaného v důsledku překročení mezí krajní nouze, zejména zodpovězení otázky, zda za relevantní považovat zavinění vztahující se k překročení mezí krajní nouze nebo zavinění vztahující se ke způsobenému následku, či zavinění obojí, platí obdobně to, co jsem uvedl v případě excesu z nutné obrany v kapitole 6.2.

7. PRÁVNÍ DŮSLEDKY PŘEKROČENÍ MEZÍ NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE

Překročení mezí nutné obrany a krajní nouze jsem definoval jako stav nutné obraně či krajní nouzi podobný, ale odlišující se tím, že podmínky nutné obrany a krajní nouze nebyly dány zcela a ve všech směrech. Došlo-li tedy ze strany jednající osoby k překročení mezí nutné obrany či krajní nouze, nejedná se již o čin pro společnost prospěšný a žádoucí, nýbrž o jednání pro společnost nebezpečné, protiprávní a tedy trestné. Takto jednající osobu bereme k trestní odpovědnosti za trestný čin, jehož znaky skutkové podstaty osoba svým jednáním naplnila.

Ve většině právních úprav je však skutečnost, že ke spáchání trestného činu došlo překročením podmínek nutné obrany a krajní nouze, zohledněna ve prospěch obránce vůči ostatním pachatelům trestných činů. Důvodem k tomuto je fakt, že jak jednání v nutné obraně, tak v krajní nouzi, je pro společnost prospěšné a plní stejný úkol jako trestní zákon - chrání zájmy společnosti, ústavní zřízení České republiky, práva a oprávněné zájmy fyzických a právnických osob. Stát má tedy zájem na tom, aby občané k ochraně zákonem chráněných zájmů aktivně vystupovali a bránili je, aby k jejich porušování nebyli lhostejní, nepřehlíželi je a na jejich ochranu nerezignovali. Vokoun k tomuto uvádí: „Jednání v nutné obraně nebo krajní nouzi je pro občany zásadně právem, nikoli povinností. Jestliže občan nemá náležité záruky beztrestnosti za své jednání, resp. záruky výrazného snížení případného trestního postihu, dopustí-li se zaviněně excesu, je vlastně brzděn v aktivním a uvědomělém vystupování na ochranu práv a zájmů ostatních spoluobčanů a celé společnosti. Nedostatečné právní záruky privilegování činů v rámci jednání v nutné obraně nebo krajní nouzi tak podstatně snižují účinnost těchto institutů jakožto nástrojů boje s protispolečenskou činností a s jejími následky."[29]

Jestliže tedy osoba vystoupí a začne svým jednáním bránit zákonem chráněné zájmy, a to nejen své soukromé, ale často také zájmy jiných spoluobčanů, a pak např. z důvodu rozrušení meze jednání v nutné obraně či krajní nouzi překročí, nebylo by spravedlivé potrestat ji stejnou sankcí jako běžného pachatele trestného činu, který svým jednáním nikdy nesledoval prospěšný zájem, nýbrž pouze úmysl spáchat trestný čin. Na druhou stranu však vědomí možnosti sankce,

[29] *Vokoun, R.* Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze. AUC Iuridica, č. 3/1989, str. 73

třeba i snížené, dojde-li k excesu, nutí osobu, která se rozhodla svým jednáním chránit zákonem chráněné zájmy, k pečlivému zhodnocení situace a případných následků v úmyslu dodržet meze nutné obrany či krajní nouze. Je však nutno, aby podmínky nutné obrany a krajní nouze byly nastaveny tak, aby pro obránce nebylo nemožné je i ve stavu rozrušení a afektu dodržet. V opačném případě hrozí, že občané by z důvodu obavy, že meze překročí, přestali na ochranu zákonem chráněných zájmů aktivně vystupovat.

Jestliže tedy nebyly splněny podmínky nutné obrany či krajní nouze, je třeba čin obránce posuzovat podle obecných zásad trestního zákona. Ustanovení § 33 písm. f) trestního zákona však umožňuje při výměře trestu přihlédnout jako k polehčující okolnosti k tomu, že pachatel se dopustil trestného činu při odvrácení útoku nebo jiného nebezpečí, ačkoli nebyly zcela splněny podmínky nutné obrany a krajní nouze. Tuto obecně polehčující okolnost však nelze užít v případě putativní nutné obrany či krajní nouze, neboť, jak již bylo uvedeno, v těchto případech zde žádný reálný útok ani nebezpečí neexistuje, nýbrž existují pouze v představách jednajícího. Při ukládání trestu za spáchaný čin platí zásada individualizace. Ustanovení § 33 písm. f) TZ nepochybně napomáhá tomu, aby uložený trest odpovídal nebezpečnosti činu pro společnost. Ustanovení § 33 písm. f) TZ umožňuje soudu pohlížet na exces z nutné obrany či krajní nouze jako na polehčující okolnost při výměře trestu, i přesto je však soud zákonnou trestní sazbou vázán a toto ustanovení rovněž neumožňuje uložit trest pod dolní hranicí zákonem stanovené trestní sazby. Z tohoto důvodu se toto ustanovení může v některých případech jevit jako příliš tvrdé, jak upozorňují někteří autoři, např. Vokoun: „Aplikace obecně polehčující okolnosti je však pouze možnost. Soud není povinen ex lege k této skutečnosti přihlédnout. Záleží na jeho uvážení, zda tato okolnost pro svůj význam podstatněji snižuje stupeň společenské nebezpečnosti činu."[30]

Ustanovení § 40 trestního zákona umožňuje snížení trestu odnětí svobody pod dolní hranici trestní sazby, má-li soud vzhledem k okolnostem případu nebo vzhledem k poměrům pachatele zato, že by použití trestní sazby tímto zákonem stanovené bylo pro pachatele nepřiměřeně přísné a že lze účelu trestu dosáhnout i trestem kratšího trvání. Exces z nutné obrany či krajní nouze může být právě tou okolností požadovanou v § 40 trestního zákona, kvůli

[30] *Vokoun, R.* Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze. AUC Iuridica, č. 3/1989, str. 71

které soud může mimořádně snížit trest odnětí svobody. Jedná se však pouze o možnost snížení trestní sazby a opět, stejně jako v předchozím odstavci, záleží na uvážení soudu, zda pro něj shledá dostatečné důvody. I při tomto snížení trestu pod dolní hranici trestní sazby je však soud vázán § 40 odst. 4 TZ a nemůže snížit délku trestu pod zde stanovené meze.

Dále lze při postihu obránce, který překročil meze nutné obrany nebo krajní nouze a dopustil se tedy svým jednáním trestného činu, aplikovat ustanovení § 24 trestního zákoníku o upuštění od potrestání, které stanoví: „Od potrestání pachatele, který spáchal trestný čin menší společenské nebezpečnosti pro společnost, jeho spáchání lituje a projevuje účinnou snahu po nápravě, lze upustit, jestliže vzhledem k povaze spáchaného činu a dosavadnímu životu pachatele lze důvodně očekávat, že již projednání věci před soudem postačí k jeho nápravě."

Tyto tři zde popsané příklady z platného práva a upravené v trestním zákoníku tedy umožňují určitým způsobem privilegovat pachatele, který spáchal trestný čin při odvracení útoku nebo nebezpečí směřujícího proti zájmům chráněným trestním zákonem tím, že meze nutné obrany či krajní nouze nedodržel a překročil. Je nesporné, že je nutno spáchání trestného činu v důsledku překročení mezí nutné obrany a krajní nouze takto privilegovat. Opačný závěr by mohl vést občany k tomu, že by z obavy před hrozbou trestní sankce na ochranu zákonem chráněných zájmů aktivně nevystupovali kvůli obavám z následků překročení mezí nutné obrany a krajní nouze.

Současná platná úprava právních následků překročení mezí nutné obrany a krajní nouze je však předmětem kritiky řady autorů. Vokoun k tomuto uvádí: „(...) aplikace ustanovení § 33 písm. f), § 40 a § 24 trestního zákona jsou pouhou možností, nikoli nutným zákonným důsledkem spáchání činu při překročení mezí nutné obrany a krajní nouze."[31] Dále Vokoun uvádí názor shodný s Císařovou: „(...) vůbec vědomí možnosti sankce, dojde-li k excesu, byť pouze z nedbalosti, může vést občany nejen k tomu, aby se excesu vyvarovali, ale též (a to zejména) k tomu, aby v nutné obraně raději nejednali."[32] K odstranění právě uvedených nedostatků navrhuje Vokoun de lege ferenda tato možná řešení:

[31] *Vokoun, R.* Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze. AUC Iuridica, č. 3/1989, str. 72
[32] *Vokoun, R.* Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze. AUC Iuridica, č. 3/1989, str. 72

- obligatorní (a ne jen fakultativní) snížení obecné trestní sazby při excesu,
- vyloučení trestní odpovědnosti u nedbalostních excesů nebo excesů vyvolaných strachem, úlekem, bezprostředním ohrožením,
- zakotvení privilegovaných skutkových podstat při excesu z nutné obrany či krajní nouze.

8. VYBRANÉ ZAHRANIČNÍ ÚPRAVY

8.1. Slovensko

Na Slovensku platil do konce roku 2005 stejný trestní zákon jako u nás, zákon č. 140/1961 Z.z.. Po rozpadu České a Slovenské federativní republiky tedy platila na území obou nástupnických států naprosto stejná právní úprava nutné obrany a krajní nouze.

Krajní nouze byla stejně jako u nás upravena v § 14 slovenského trestního zákona č. 140/1961 Z.z. a znění tohoto paragrafu bylo od vzniku samostatné Slovenské republiky naprosto totožné s ustanovením § 14 našeho trestního zákona.

V případě nutné obrany tomu bylo jinak. V České republice byla v roce 1993 přijata novela č. 290/1993 Sb., která zčásti pozměnila ustanovení § 13, když byla změněna druhá věta tohoto paragrafu, která v současné době zní: „Nejde o nutnou obranu, byla-li zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku." K novelizaci § 13 bylo v roce 1994 přistoupeno rovněž na Slovensku, a to novelou trestního zákona č. 284/1994 Z.z., když byla rovněž nahrazena druhá věta, a sice takto: „Nejde o nutnú obranu, ak obrana bola celkom zjavně neprimeraná útoku." Porovnáme-li však i po těchto novelizacích českou a slovenskou úpravu, můžeme konstatovat, že se nijak výrazně nelišily. Pojmy "zcela zjevně nepřiměřená" v naší úpravě a "celkom zjavně neprimeraná" v úprave slovenské můžeme označit v podstatě za totožné. Jediným, a to pouze malým rozdílem bylo, že zatímco u nás nesmí být obrana nepřiměřená "způsobu útoku", na Slovensku nesměla být obrana nepřiměřená "útoku". Jelikož se však u nás způsob útoku vykládá extenzivně, a to tak, že zahrnuje i další faktory útoku, jako např. osobu útočníka, místo a čas útoku, čili nejen způsob provedení útoku, považujeme tento rozdíl za nevýznamný. Přestože tedy jak na Slovensku, tak i u nás, došlo k dílčím novelizacím nutné obrany, byly úpravy nutné obrany a krajní nouze v České republice a na Slovensku až do konce loňského roku v podstatě totožné.

Již jsem zmínil, že úprava nutné obrany a krajní nouze byla na Slovensku a u nás totožná do konce roku 2005, a to z toho důvodu, že 20. května 2005 byl na Slovensku přijat nový trestní

zákon č. 300/2005 Z.z., který s účinností od 1.1.2006 nutnou obranu i krajní nouzi pozměnil. Krajní nouze je nyní nově upravena v § 24 slovenského trestního zákona, který má, na rozdíl od předchozí úpravy, dva odstavce, a změna oproti úpravě obsažené v trestním zákoně č. 140/1961 spočívá v tom, že do odstavce druhého byla přidána další věta, která stanovuje, že v krajní nouzi nemůže jednat osoba, která dle všeobecně závazného právního předpisu byla povinna hrozící nebezpečí snášet. Současné znění § 24 trestního zákona č. 300/2005 Z.z., který upravuje krajní nouzi, je následující:

„(1) Čin inak trestný, ktorým niekto odvracia nebezpečenstvo priamo hroziace záujmu chránenému týmto zákonom, nie je trestným činom.

(2) Nejde o krajnú núdzu, ak bolo možné nebezpečenstvo priamo hroziace záujmu chránenému týmto zákonom za daných okolností odvrátiť inak alebo ak spôsobený následok je zjavne závažnejší ako ten, ktorý hrozil. Rovnako nejde o krajnú núdzu, ak ten, komu nebezpečenstvo priamo hrozilo, bol podľa všeobecne záväzného právneho predpisu povinný ho znášať."

Nová je rovněž úprava nutné obrany ve slovenském trestním zákoně, která je upravena v § 25 trestního zákona č. 300/2005 Z.z., a zatímco v předchozím zákoně stačil pro nutnou obranu jeden odstavec, dnes jsou to odstavce čtyři, které mají následující znění:

„(1) Čin inak trestný, ktorým niekto odvracia priamo hroziaci alebo trvajúci útok na záujem chránený týmto zákonom, nie je trestným činom.

(2) Nejde o nutnú obranu, ak obrana bola celkom zjavne neprimeraná útoku, najmä k jeho spôsobu, miestu a času, okolnostiam vzťahujúcim sa k osobe útočníka alebo k osobe obrancu.

(3) Ten, kto odvracia útok spôsobom uvedeným v odseku 2, nebude trestne zodpovedný, ak konal v silnom rozrušení spôsobenom útokom, najmä v dôsledku zmätku, strachu alebo zľaknutia.

(4) Ak sa niekto vzhľadom na okolnosti prípadu mylne domnieva, že útok hrozí, nevylučuje to trestnú zodpovednosť za čin spáchaný z nedbanlivosti, ak omyl spočíva v nedbanlivosti."

Prvního odstavce se změny nedotkly. V odstavci druhém, který požaduje, aby obrana nebyla zcela zjevně nepřiměřená útoku, je nově zakotveno k čemu se především při hodnocení přiměřenosti obrany přihlíží; jako kritéria přiměřenosti slouží tedy způsob útoku, místo a čas útoku, osoba útočníka a napadeného. Nový odstavec třetí zaručuje beztrestnost obránci, který se

bránil útoku a meze přiměřené nutné obrany překročil, jestliže jednal v silném rozrušení vyvolaném útokem, zejména zmatkem, strachem či leknutím. Odstavec čtvrtý pak pamatuje na situaci, kdy zde sice reálný útok není, obránce se však mylně domnívá, že zde útok je. Jestliže tento omyl obránce spočívá v nedbalosti, není vyloučena trestní odpovědnost takto jednající osoby za nedbalostní trestný čin.

Tyto změny v úpravě nutné obrany a krajní nouze ve slovenském trestním zákoně hodnotím pozitivně a doporučil bych takto postupovat i v případě novelizace nutné obrany a krajní nouze u nás. Rovněž hodnotím pozitivně zakotvení neexistence povinnosti nebezpečí snášet u krajní nouze a vyloučení trestní odpovědnosti obránce, který meze nutné obrany překročil, pakliže tento exces byl způsoben strachem, zmatkem či leknutím, které bylo u bránící se osoby vyvoláno právě útokem. Ostatně již předložený návrh možné rekodifikace českého trestního zákona obě právě zmiňované změny obsahuje.

8.2. Rakousko

V Rakousku je nutná obrana, "die Notwehr", upravena v § 3 rakouského trestního zákoníku, který má v českém překladu následující znění:

„(1) V souladu s právem koná osoba, která se jen nutně brání, aby odvrátila existující nebo bezprostředně hrozící protiprávní útok na život, zdraví, tělesnou nedotknutelnost (integritu), svobodu nebo majetek. Její konání je však neoprávněné, pokud je zjevné, že jí hrozí jen nepatrná újma a obrana je nepřiměřená vzhledem k závažnosti újmy, která obranou útočníkovi nutně vznikne.

(2) Osoba která překročí oprávněnou míru nebo se brání zjevně nepřiměřenou obranou (odstavec 1), se potrestá jen za spáchání trestného činu z nedbalosti. Osoba není vůbec trestná, pokud překročí oprávněnou míru obrany nebo se brání zjevně nepřiměřenou obranou z důvodu strachu, úzkosti nebo překvapení."

Z tohoto je patrno, že v Rakousku je nutná obrana přípustná jen při útocích proti vyjmenovaným individuálním zájmům, nutnou obranou se nelze bránit proti útokům hrozícím

zájmům kolektivním, rovněž jsou vyňaty zájmy státu. Za beztrestné je považováno jen jednání, kterým se obránce "nutně brání" útoku. Pojem "nutně brání" je třeba vykládat tak, že obránce si může počínat jen natolik intenzivně, aby útok bezpečně odvrátil, jeho obrana však nesmí přejít v útok. K obraně je vždy třeba užít nejmírnějšího prostředku, který povede k cíli, tedy k odvrácení útoku. Obrana je dle znění trestního zákona přípustná jak proti útoku trvajícímu, tak útoku bezprostředně hrozícímu. Obecně se pro jednání v nutné obraně požadavek proporcionality nevyžaduje a škoda způsobena útočníkovi tak může být větší než ta, která hrozila. Odlišné však platí pro tzv. bagatelní útoky, ze kterých hrozí jen nepatrná újma a při kterých se proporcionalita vyžaduje. Při bagatelních útocích by tedy útočníkovi neměla být způsobena větší újma než ta, která hrozila. Fico ve své publikaci uvádí, že dle výkladu tvoří hranici mezi bagatelními a ostatními útoky předpokládaná škoda přibližně 10 000 rakouských šilinků, při útocích na tělesnou integritu minimální újma na zdraví nebo krátkodobé omezování osobní svobody na několik málo minut.[33]

Druhý odstavec § 3 rakouského trestního zákona upravuje následky překročení mezí nutné obrany a stanoví privilegované posuzovaní trestného činu, jenž byl spáchán v důsledku excesu z nutné obrany. Osoba, která překročila meze nutné obrany, se potrestá jen za spáchání trestného činu z nedbalosti. Ještě dále v privilegovaném posuzování jde druhá věta tohoto ustanovení, která stanoví, že osoba jednající v nutné obraně, která z mezí nutné obrany vybočila, není trestná vůbec, došlo-li k excesu z důvodu strachu, úzkosti nebo překvapení. De lege ferenda lze doporučit toto privilegované posuzování překročení mezí nutné obrany i u nás, neboť plně odpovídá zásadě, že riziko útoku nese útočník, naproti tomu napadený je útokem většinou překvapen a zaskočen, není tedy často schopen situaci z důvodu svého rozrušení správně zhodnotit a v důsledku toho při obraně její meze překročí.

Závěrem možno říct, že podmínky a meze jednání v nutné obraně jsou stanoveny úžeji než u nás, a to ve dvou směrech. Jednak je zde okruh zájmů, které lze jednáním v nutné obraně chránit, stanoven mnohem úžeji, nutno obranou lze chránit pouze zájmy individuální a nikoli kolektivní, vyloučeny jsou rovněž zájmy státu. Dále se po obránci žádá, aby k odvrácení útoku

[33] *Fico, R.* Nutná obrana. Bratislava, 2001, str. 83

užil nejmírnějšího prostředku, který k odvrácení povede. Na druhou stranu však rakouská úprava posuzuje exces z nutné obrany mnohem více privilegovaně, než úprava naše.

Obdoba naší krajní nouze je v rakouském trestním zákoně upravena pod názvem "Entschuldigender Notstand" v § 10, který má v překladu následující znění:

„(1) Kdo se dopustí činu postižitelného trestem, aby odvrátil sobě nebo jinému hrozící újmu, je ospravedlněn, pokud škoda z tohoto činu hrozící, není nepoměrně závažnější než újma, kterou má odvrátit, a v situaci jednajícího nebylo možno od člověka spjatého s právně chráněnými hodnotami očekávat jiné jednání.

(2) Jednajícího neomlouvá, pokud se nebezpečí vědomě vystavil bez důvodu uznaného právním řádem. Jednající bude potrestán pro nedbalost, pokud učinil závěr o podmínkách, jež by jeho čin jinak omlouvaly, v omylu, jenž spočíval v nedbalosti, a toto nedbalostní jednání je postižitelné trestem."

Z uvedeného překladu prvního odstavce je patrno, že ani rakouská úprava krajní nouze se od české úpravy radikálně neliší. Jeden rozdíl zde však je. Zatímco u nás nejde o krajní nouzi už tehdy, pokud je způsobený následek zřejmě stejně závažný jako ten, který hrozil, v Rakousku nejde o krajní nouzi až tehdy, je-li způsobený následek nepoměrně závažnější než újma, která má být odvrácena. Člověk spjatý s právně chráněnými hodnotami je podle profesora trestního práva Hanse - Heinricha Jeschecka trestněprávní terminus technicus, tedy jakési měřítko, podle něhož se posuzuje jednající osoba.

Ve druhém odstavci je pak stanovena další podmínka pro jednání v krajní nouzi ze které vyplývá, že není ospravedlněn ten, kdo se nebezpečí vědomě bez právního důvodu vystavil. Žádnou takovou podmínku pro jednání v krajní nouzi v českém trestním zákoně nenajdeme a v tomto se obě úpravy liší. Stejně tak jsou v české a rakouské úpravě rozdílně stanoveny trestněprávní následky, jestliže jednající v krajní nouzi jednal, aniž byly podmínky pro jednání v krajní nouzi vyžadované, splněny. Zatímco u nás jde v tomto případě o exces z nutné obrany a jednající je trestně odpovědný za trestný čin, který spáchal (samozřejmě s možností privilegování pachatele dle § 33 písm. f), § 24 či § 40 TZ), pak nejsou-li podmínky vyžadované pro krajní

nouzi splněny v Rakousku, mylný závěr o stavu krajní nouze je způsoben omylem, jenž spočívá v nedbalosti, a jednající přesto v krajní nouzi jedná, odpovídá se dle rakouské právní úpravy pouze za trestný čin nedbalostní.

8.3. Německo

Německá úprava má s úpravou rakouskou poměrně hodně shodných rysů, což je dáno zejména tím, že německý trestní zákoník se při svém vzniku nechal inspirovat právě trestním zákonem rakouským.

Nutná obrana - die Notwehr - je u pravena v § 32 německého trestního zákona:

„(1) Kdo se dopustí činu, který je odůvodněn nutnou obranou, nejedná protiprávně.

(2) Nutnou obranou je obrana, která je nutná k tomu, aby byl odvrácen přítomný protiprávní útok proti vlastní osobě nebo někomu jinému."

Definice nutné obrany jako obrany, která je nutná k odvrácení útoku, je shodná s úpravou rakouskou. Je možno odvracet pouze útok přítomný a nikoli útok hrozící, jak umožňuje např. naše úprava. Případy bagatelních útoků nejsou v Německu vůbec považovány za útoky: „Vyloučit bagatelní věci. Zde totiž chybí "útok"; je to jen nepřístojnost. Např. namíření kužele světla z kapesní svítilny na člověka, uchopení za rameno při slovní výměně názorů, dotěrnosti při tanci, obtěžování v silniční dopravě, nemístné žerty při lidových slavnostech aj."[34] Na rozdíl od úpravy rakouské, ustanovení § 32 německého trestního zákona nijak neomezuje okruh zájmů, které je možno jednáním v nutné obraně chránit.

V § 33 trestního zákona jsou pak stanoveny podmínky beztrestnosti excesu:

„Překročí-li pachatel meze nutné obrany ze zmatku, strachu nebo úleku, není trestán."

Beztrestnost excesu vyvolaného zmatkem, strachem nebo úlekem je tedy stanovena velmi podobně s úpravou v trestním zákoníku rakouském, která pouze uvádí jiné formy afektu .

---

[34] *Dolenský, A.* Nová koncepce nutné obrany (§ 13 tr. zák.). Bulletin advokacie, č. 1/1994, str. 22

Krajní nouzi upravuje německý trestní zákoník v §§ 34 a 35. V § 34 je upraven „Oprávněný nouzový stav", který vylučuje protiprávnost činu, v § 35 je pak upraven „Stav nouze", který nevylučuje protiprávnost, nýbrž trestnost činu. Zda je v konkrétním případě dán stav nouze se zjišťuje pouze tehdy, jestliže nejsou splněny podmínky oprávněného nouzového stavu.

Oprávněný nouzový stav - Rechtfertiegender Notstand - je v § 34 upraven takto: „Kdo v přítomném, jinak neodvratitelném nebezpečí pro život, tělo, svobodu, čest, vlastnictví nebo jiný právní statek spáchá čin, aby od sebe nebo od jiného odvrátil takové nebezpečí, nejedná protiprávně, když při zvážení protichůdných zájmů, jmenovitě dotčených právních statků a stupně jim hrozícího nebezpečí, chráněné zájmy výrazně převýší zájmy poškozené. To platí jen pokud je čin prostředkem odvrácení nebezpečí."

Jednáním v oprávněném nouzovém stavu lze odvrátit nebezpečí přítomné a jinak neodvratitelné. Vyžaduje se tedy podmínka subsidiarity. Za přítomné se považuje nebezpečí, které bezprostředně hrozí, nebo již trvá. Zájmy, které je možno takto chránit, jsou vymezeny poměrně široce, výčet v § 34 je pouze demonstrativní, s tím, že je takto možno odvracet i nebezpečí hrozící jiným právním statkům. Podmínka proporcionality je při jednání v oprávněném nouzovém stavu splněna tehdy, jestliže zájmy, jimž se poskytuje ochrana, výrazně převyšují zájmy, které se tímto jednáním poškodí. Jako kritérium se přitom posuzuje v prvé řadě význam dotčených právních statků a dále stupeň nebezpečí, které jim hrozí.

V následujícím § 35 je pak upraven "Stav nouze - Entschuldigender Notstand", který vylučuje trestnost činu jinak trestného, kterého se dopustí osoba, když odvrací jinak neodvratitelné nebezpečí hrozící životu, tělu nebo svobodě této osoby, nebo osoby jí blízké. O stav nouze se však nejedná, jestliže takto jednající osoba toto nebezpečí vyvolala, nebo je-li povinna je snášet. V odstavci 2 tohoto paragrafu je upravena beztrestnost pro případ nezaviněného omylu o stavu nouze. Bylo-li možno se omylu vyhnout, jde o jednání trestné, výše trestu se však obligatorně sníží.

8.4. Francie

Francouzský trestní zákon upravuje oprávněnou obranu ve svém článku 122 odstavci 5, který v českém překladu říká, že není trestně odpovědný ten, kdo proti nezákonnému útoku na něj či jiného vykoná ve stejné době jednání vycházející z nutnosti legitimní (zákonné) obrany sebe či jiného, kromě situace disproporce mezi prostředky obrany a vážností (silou) útoku. Z právě uvedeného je tedy patrno, že stejně jako právní řády jiných zemí, i právní řád francouzský považuje oprávněnou obranu, která je potřebná k odvrácení útoku, za společensky prospěšnou, a tedy beztrestnou. O oprávněnou obranu se nejedná, jestliže je zde nepoměr mezi závažností útoku a prostředky k obraně použitými. Francouzské trestní právo tedy vyžaduje pro oprávněnou obranu, stejně jako náš trestní zákon, splnění podmínky přiměřenosti obrany a útoku, přičemž proporcionalita mezi škodou z útoku hrozící a škodou útočníkovi způsobenou je pro posouzení přiměřenosti obrany irelevantní.

Druhá věta článku 122 odst. 5 pak stanoví, že není trestně odpovědný ani ten, kdo pro překažení páchání trestného činu nebo deliktu vykoná akt obrany - jiný než úmyslné zabití - pokud toto jednání je nezbytně nutné k dosažení cíle a pokud užité prostředky jsou přiměřené vážnosti porušení zákona.

Ve Francii je odlišně upravena obrana proti útokům na majetek a proti útokům, které směřují na jiné důležité zájmy chráněné trestním zákonem, jako je např. život, zdraví, svoboda. Jde-li o oprávněnou obranu proti útoku na jiné zájmy než majetek (např. život, svoboda), může obrana dojít až k usmrcení útočníka. Při odvracení útoku na majetek však usmrcení útočníka možné není, nejde-li o usmrcení z nedbalosti (tedy bez přímého úmyslu útočníka usmrtit). Předchůdcem této zajímavé úpravy byl již napoleonský Code pénal z roku 1810.

Obdobu naší krajní nouze pak obsahuje článek 122 ve svém odstavci 7, který říká, že není trestně odpovědný ten, kdo tváří v tvář současnému a přímo hrozícímu nebezpečí, které ohrožuje jeho samého, jiného či majetek, koná akt nezbytný k ochraně osoby či majetku, kromě situace disproporce mezi užitými prostředky a vážností ohrožení. Z právě uvedeného je patrno, že meze pro jednání v krajní nouze jsou stanoveny odlišně než u nás, neboť zatímco dle českého

trestního zákona nesmí osoba jednající v krajní nouzi svým počínáním způsobit následek stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který z nebezpečí hrozil, ve Francii jde o exces z krajní nouze tehdy, je-li zde nepřiměřenost mezi užitými prostředky a vážností ohrožení, přičemž poměr škody hrozící a škody způsobené je irelevantní.

8.5. Švédsko

Ve Švédském království jsou nutná obrana a krajní nouze upraveny v trestním zákoně z roku 1965, který byl v roce 1986 zásadně novelizován. Švédský trestní zákoník obsahuje kapitolu 24 nazvanou "O sebeobraně a jiných činech z nutnosti". V článku 1 této kapitoly je upravena nutná obrana, články 2 a 3 se pak věnují oprávněnému použití zbraně, článek 4 upravuje krajní nouzi, čl. 5 se věnuje překročení mezí nutné obrany a čl. 6 pak jednání na rozkaz.

Článek 1 kapitoly 24 švédského trestního zákona stanoví: „Čin spáchaný osobou v sebeobraně není trestný. V sebeobraně jedná osoba, která se snaží odvrátit skutečný nebo hrozící zločinný útok na osobu nebo majetek." Z tohoto vyplývá, že stejně jako u nás nejde o trestný čin, jestliže se osoba snaží odvrátit trvající nebo hrozící útok. Zatímco však naše úprava nutné obrany umožňuje odvracet útoky na zájmy chráněné trestním zákonem, je švédská úprava v tomto užší, neboť stanoví, že je možno odvrátit pouze zločinný útok na osobu nebo majetek. V praxi však útoky na osobu nebo majetek převažují a není mnoho jiných zájmů chráněných zákonem, proti kterým může útok směřovat a přitom nesměřovat proti osobě nebo majetku, třebaže nelze ani takové útoky vyloučit. Domnívám se tedy, že tento rozdíl české a švédské úpravy nutné obrany je zanedbatelný.

Z dalšího znění článku 1 vyplývá, že v sebeobraně jedná také ten, kdo se snaží:

- přinutit osobu, která byla přistižena při trestném činu, aby vrátila vlastníkovi odcizené věci
- zabránit někomu, aby si nezákonně vynutil cestu do místnosti, domu, na dvůr nebo plavidlo
- odstranit z pokoje, domu, dvora nebo plavidla někoho, kdo si tam nezákonně vynutil cestu nebo, v případě obydlí, odmítá odejít, když mu tak bylo nařízeno.

Ve všech těchto případech sebeobrany, jde však o dovolenou obranu jen tehdy, pokud čin není zřejmě neomluvitelný s ohledem na povahu útoku a důležitost jeho objektu. Je možno říci, že takto stanovená mez jednání v sebeobraně je podobná s naší úpravou, která stanoví, že „nejde o nutnou obranu, byla-li obrana zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku".

Články 2 a 3 pak upravují oprávněné použití síly proti osobám ve vazbě, výkonu trestu odnětí svobody a v případě neposlušnosti či vzpoury příslušníků branné moci. Intenzita takto použité síly musí být omluvitelná s ohledem na okolnosti konkrétního případu. Obdobou tohoto ustanovení je v našem trestním zákoně § 15 o oprávněném použití zbraně, který však opravňuje k použití pouze zbraně, zatímco články 2 a 3 k použití jakékoli síly.

Článek 4 kapitoly 24 švédského trestního zákona, který upravuje obdobu naší krajní nouze, má následující znění: „Osoba, která v jiném případě než shora uvedeném (nutná obrana, oprávněné použití zbraně - pozn.autora) v této kapitole jedná z nutnosti odvrátit nebezpečí životu nebo zdraví, zachránit cenný majetek nebo z jiných důvodů, nebude rovněž potrestána, pokud čin musí být pokládán za omluvitelný s ohledem na povahu nebezpečí, způsobenou škodu a obecné okolnosti." Z tohoto znění vyplývá, že zatímco naše úprava krajní nouze vyžaduje subsidiaritu a za podmínek krajní nouze je možno jednat pouze tehdy, nelze-li nebezpečí odvrátit jinak, v úpravě švédské nic takového stanoveno není a subsidiarita se tedy nevyžaduje. Oproti české úpravě, která vyžaduje, aby následek způsobený jednáním v krajní nouzi nebyl stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil, úprava švédská způsobený následek činu nekvantifikuje.

Překročení mezí nutné obrany, popř. krajní nouze, se věnuje následující článek 5 této kapitoly švédského trestního zákona: „Jestliže v případě uvedeném v čl. 1 - 4 této kapitoly (...) někdo použil větší síly nebo způsobil vážnější škodu než je přijatelné, nebude přesto potrestán, pokud okolnosti byly takové, že to mohl obtížně poznat." Podobné ustanovení, které by vylučovalo trestnost i v případě, že došlo k překročení mezí nutné obrany, popř. krajní nouze z důvodu těžko poznatelných okolností v české právní úpravě chybí. Domnívám se, že by bylo vhodné, kdyby se i v naší právní úpravě objevilo, že jednání kterým někdo odvracel útok nebo nebezpečí, aniž byly zcela splněny podmínky nutné obrany nebo krajní nouze není trestné, byl-li

tento exces způsoben strachem, rozrušením nebo úlekem jednajícího. V následující větě článku 5 je pak stanoveno: „Jestliže je čin shledán trestným, může být uložen menší trest než ten, který je stanoven pro daný trestný čin." Obdobnou úpravu můžeme najít i u nás, a sice v § 40 odst. 1 TZ, který umožňuje snížení trestu odnětí svobody pod dolní hranici trestní sazby, má-li soud vzhledem k okolnostem případu nebo vzhledem k poměrům pachatele zato, že by použití trestní sazby tímto zákonem stanovené bylo pro pachatele nepřiměřeně přísné a že lze účelu trestu dosáhnout i trestem kratšího trvání. Exces z nutné obrany či krajní nouze může být právě tou okolností požadovanou v § 40 trestního zákona, kvůli které soud může mimořádně snížit trest odnětí svobody.

Zajímavostí švédské právní úpravy je, že použití fyzické síly jako obrany proti verbálním trestným činům (trestný čin pomluvy, urážky na cti, křivého obvinění) se vždy považuje za zřejmě nepřiměřené útoku, a tedy za obranu neoprávněnou.[35]

Na závěr dodejme, že v článku 6 této kapitoly je upraveno jednání na rozkaz. Osoba plnící rozkaz, který je povinna uposlechnout, nemůže být za tento čin potrestána. Policista je však povinen odepřít splnit rozkaz svého nadřízeného, jestliže by splněním rozkazu spáchal trestný čin. V našem trestním zákoně jednání na rozkaz mezi okolnostmi vylučujícími protiprávnost upraveno není, teorií je však uznáváno.

[35] *Dolenský, A., Žila, J., Pítrová, L.* Nutná obrana v trestním právu. Praha: Parlamentní institut, 1995

9. ZHODNOCENÍ ČESKÉ ÚPRAVY NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE, ÚVAHY DE LEGE FERENDA

Nutná obrana i krajní nouze jsou důležitými a nezbytnými instituty trestního práva, o čemž svědčí i to, že jsou v trestním zákoně upraveny od vzniku Československa až dodnes. O jejich vypuštění z trestního zákona se nikdy neuvažovalo a je prakticky nemyslitelné, neboť umožňují vyloučit trestnost u činů jinak trestných, které však nejsou pro společnost nebezpečné a tedy protiprávní, ale naopak jsou pro společnost velmi užitečné. Připravovaná rekodifikace trestního práva hmotného naopak do svého návrhu zakotvila dvě další okolnosti vylučující protiprávnost - svolení poškozeného a přípustné riziko ve výrobě a výzkumu - a ani tak není jejich výčet v trestním zákoně taxativní, praxe k nim dále přiřazuje např. výkon práva a plnění jiných povinností.

Znění upravující nutnou obranu i krajní nouzi nebylo vždy totožné se zněním dnešním, ale v průběhu doby se vyvíjelo a měnilo. Hlavním důvodem a hnací silou těchto změn byl cíl rozšířit podmínky pro jednání v nutné obraně a krajní nouzi, tedy posunování mezí nutné obrany a krajní nouze stále dál, a zároveň také rozšiřování zájmů, které mohly být takto chráněny. V roce 1918 při vzniku Československa byl převzat rakouský Trestní zákon z roku 1852, který platil na našem území až do roku 1950. Specifikem této úpravy bylo, že mezi zájmy, které bylo možno jednáním v nutné obraně chránit, patřil pouze život, svoboda a majetek, jednáním v krajní nouzi pak bylo možno navíc chránit ještě čest. Po přijetí nového trestního zákona v roce 1950 (zákon č. 86/1950 Sb.) došlo k rozšíření okruhu chráněných společenských vztahů oproti staré právní úpravě nutné obrany, a to zejména o obranu lidově demokratické republiky a její socialistické výstavby, což odpovídalo tehdejšímu trendu upřednostňování kolektivních zájmů před zájmy individuálními. Stále platný trestní zákon z roku 1961 (zákon č. 140/1961 Sb.) pak stanovil, že nutnou obranou či krajní nouzí lze odvracet útok nebo nebezpečí, které hrozí zájmům chráněným trestním zákonem. Které to jsou pak uvedl v svém § 1: „Účelem trestního zákona je chránit zájmy společnosti, ústavní zřízení České republiky, práva a oprávněné zájmy fyzických a právnických osob." Domnívám se, že ačkoli je takovéto stanovení zájmů, které je možno nutnou obranou či krajní nouzí chránit, poměrně dost obecné, vyhovuje současným

potřebám, pokrývá velmi široký okruh zájmů, které mohou být potencionálně ohroženy a není třeba toto ustanovení v trestním zákoně měnit.

9.1. Zhodnocení úpravy nutné obrany a úvahy de lege ferenda

Mám-li zhodnotit současnou úpravu nutné obrany a klasifikovat jí jako vyhovující či nevyhovující, bude třeba se zaměřit a hodnotit především dvě hlediska, a to jednak meze nutné obrany a dále právní důsledky, dojde-li k překročení těchto mezí. V této části se věnuji pouze mezím nutné obrany, zhodnocení právních důsledků v případě excesu je pak upraveno níže pro nutnou obranu i krajní nouzi dohromady.

Meze pro jednání v nutné obraně jsou v platném trestním zákoně stanoveny tak, že obrana nesmí být "zcela zjevně nepřiměřená" způsobu útoku. Při hodnocení přiměřenosti se porovnává intenzita útoku a obrany a i zde byly tendence meze pro jednání rozšiřovat, neboť trestní zákon v období první republiky vyžadoval obranu potřebnou k odvrácení útoku, trestní zákon z roku 1950 pak obranu přiměřenou a stále platný trestní zákon z roku 1961 obranu ne zřejmě nepřiměřenou povaze a nebezpečnosti útoku. Současné znění je pak výsledkem novely trestního zákona č. 290/1993 Sb., která byla motivována snahou meze nutné obrany rozšířit. I přes některé protichůdné názory se většina odborníků na trestní právo přiklání k tomu, že tohoto cíle bylo dosaženo, a já s nimi v tomto ohledu souhlasím, neboť o exces jde až v případě, kdy obrana byla zcela zjevně nepřiměřená, a prostor pro obranu napadeného tímto zněním vytvořený považuji za naprosto dostačující. Moment překvapení, rozrušení či strach u napadeného je zde kompenzován tím, že jeho obrana nemusí být přiměřená útoku, ale může být intenzivnější než útok samotný. Další rozšiřování mi přijde nejen zbytečné, ale i kontraproduktivní. Nutno také zdůraznit, že objevují-li se hlasy požadující rozšíření mezí nutné obrany, pocházejí nikoli ze strany odborníků, nýbrž laické veřejnosti, kde často pramení z radikálních nálad vůči pachatelům trestných činů a hlavně z neznalosti současné úpravy. Značná část veřejnosti se totiž domnívá, a mnohdy je v tomto nesprávném přesvědčení nekvalifikovanými názory některých sdělovacích prostředků utvrzována, že obrana musí být útoku přiměřená a není dovoleno způsobit větší škodu než je škoda při útoku hrozící. Z těchto důvodů se tedy domnívám, že není nutno měnit právní úpravu a meze nutné obrany dále rozšiřovat, ale stačilo by veřejnost správně

informovat a vzdělávat, neboť kdyby si občané uvědomili, že se mohou bránit obranou ne zcela zjevně nepřiměřenou, tedy i obranou intenzivnější, než je sám útok, utichly by hlasy volající po rozšíření mezí pro jednání v nutné obraně.

Při posuzování jednání v nutné obraně se orgány činné v trestním řízení někdy dopouštějí chyby tím, že bez ohledu na okolnosti případu považují zraněného za napadeného a nezraněného za útočníka. Toto hodnocení je však chybné a mnohdy vede k tomu, že útoku se bránící osoba je nesprávně považována za útočníka, a to jen proto, že svou obranou dokázala útok odvrátit a způsobila přitom skutečnému útočníkovi zranění, které však nevybočuje z mezí nutné obrany. K tomuto uvádí Nejvyšší soud v odůvodnění rozsudku Rt 25/1976 následující: „Na vybočení z mezí nutné obrany ve smyslu § 13 TZ není možno usuzovat jen z toho, že napadený útočníka zranil a případně ho i usmrtil, přičemž sám neutrpěl žádná zranění, jestliže tímto odvracel útok přímo hrozící nebo trvající a tato obrana nebyla zřejmě nepřiměřená povaze a nebezpečnosti útoku." Obdobné uvádí rovněž rozhodnutí Rt 8/1988: „Na vybočení z mezí nutné obrany není možno usuzovat ani z toho, že obžalovaný útočníka smrtelně zranil a sám neutrpěl při útoku žádné zranění." Nedomnívám se však, že z tohoto důvodu je třeba měnit znění § 13 TZ, neboť postačí, když orgány činné v trestním řízení budou při svém posuzování případu přihlížet ke všem okolnostem a budou vycházet z toho, že útočníkem je ten, kdo je aktivní na začátku konfliktu a nikoli ten, kdo je méně zraněný.

9.2. Zhodnocení úpravy krajní nouze a úvahy de lege ferenda

Přestože oproti nutné obraně je pro jednání v krajní nouzi vyžadováno splnění více podmínek, neprobíhá v odborných kruzích žádná významnější diskuse o tom, zda jsou meze pro jednání v krajní nouzi stanoveny ideálně. Těžko říct, zda je důvodem okolnost, že současná právní úprava je považována za obecně vyhovující, nebo to, že vedle nutné obrany je krajní nouze poněkud opomíjena a odborné články a diskuse se jí nevěnují tak často. Zajímavě a trefně se k tomuto vyjádřila ve svém článku Kubová: „Důvodem tohoto opomíjení ovšem není skutečnost, že by ustanovení § 14 trestního zákona č. 140/1961 Sb., které krajní nouzi upravuje, bylo dokonalé a jeho aplikace bezproblémová, ale spíše letitá zkušenost, že situace, kdy by jeho použití přicházelo v úvahu, jsou velmi řídké. Příliš časté opakování této myšlenky v úvodech

prací, věnovaných krajní nouzi, však jakoby samo popudilo samotnou přírodu. Ničivá povodeň, která v roce 1997 postihla střední Evropu včetně naší země, nám ukázala, že situace, kdy je nutno zbořit dva domy, aby se zachránila celá vesnice, se velmi rychle může z málo pravděpodobného příkladu v učebnici trestního práva proměnit v realitu. Snad bude mít loňská povodeň alespoň jeden pozitivní účinek - připomenutí, že krajní nouze není jen polozapomenutým paragrafem někde na začátku trestního zákona, a oživení zájmu o tento institut."[36]

Můžeme konstatovat, že meze pro jednání v krajní nouzi jsou oproti nutné obraně stanoveny úžeji, neboť se navíc vyžaduje subsidiarita, proporcionalita škody hrozící a skutečně způsobené, stejně jako neexistence povinnosti nebezpečí snášet. Na osobu odvracející nebezpečí je tedy kladeno mnohem více požadavků, než na obránce v případě nutné obrany. Toto rozdílné nastavení mezí u nutné obrany a krajní nouze však považuji za naprosto správné, neboť k němu existuje pádný důvod - zatímco nutnou obranou se působí újma osobě, která útok vyvolala, v případě krajní nouze se často působí újma a jiné negativní následky třetím osobám, které nebezpečí nevyvolaly a ani se na něm nijak nepodílely.

Předmětem diskuse a případné změny by dle mého názoru měla být podmínka proporcionality. Připomínám, že trestní zákon vyžaduje, aby následek způsobený jednáním v krajní nouzi nebyl stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil. Takto stanovená proporcionalita, vyžadovaná u krajní nouze, se mi zdá pro osobu odvracející nebezpečí příliš přísná a někdy i nesmyslná, neboť právě tento požadavek by mohl občany odrazovat od jednání v krajní nouzi, protože nehrozilo-li by nebezpečí konkrétně zájmům určité osoby, ale někomu jinému, mohl by se občan rozhodnout na ochranu zákonem chráněných zájmů raději aktivně nevystupovat, neboť by tímto svým jednáním chránil majetek nebo jiné zájmy osoby mu cizí a přitom riskoval nebezpečí trestního stíhání, pakliže způsobí svým jednáním třeba jen následek stejně závažný jako ten, který hrozil. Nutno si také uvědomit, že obránce je často rozrušen, nejedná v klidu, ale v časové tísni. Tuto subjektivní stránku současná právní úprava dle mého názoru dostatečně nezohledňuje. Nejenže osoba odvracející nebezpečí nemusí vždy přesně odhadnout, jaký následek svým počínáním způsobí, ale je pro ni také velmi těžké určit, jak moc

[36] *Kubová, O.* K některým otázkám krajní nouze. Bulletin advokacie, č. 10/1998, str. 49

závažný následek z nebezpečí hrozí. Nemyslím si však, že by mělo být v trestním zákoně povoleno, aby obránce mohl způsobit následek stejně závažný jako je ten, který hrozil, protože by pak vůbec nemělo smysl v krajní nouzi jednat, neboť by takto bylo způsobeno totéž, co hrozilo. Kubová k tomuto ve svém článku uvádí: „Účelem institutu krajní nouze v jeho současné úpravě však stále je neumožnit stíhání hrdiny, který v okamžiku aktuálního nebezpečí dokázal správně určit, který právní statek je více hoden uchování a druhý pak obětovat."[37]

Rovněž podmínka subsidiarity může osobě odvracející nebezpečí působit jisté problémy. Situace je jasná, pakliže existuje pouze jeden způsob, jak nebezpečí odvrátit, nebo je zde sice více způsobů, jak nebezpečí odvrátit, ale jen jedním z nich (např. útěk) se nezpůsobí žádný škodlivý následek. Pak je nutno použít tento způsob. Jak ale postupovat v situaci, kdy je více způsobů, jak nebezpečí odvrátit, ale každý s sebou nese riziko vzniku určité škody? Osobně se domnívám, že slovní spojení "nebylo možno odvrátit jinak" je třeba vykládat tak, že nemůže jít o krajní nouzi, jestliže jednající odvrátil nebezpečí činem trestným, ale přitom zde existovala možnost odvrátit nebezpečí činem nikoli trestným, popř. sice činem rovněž trestným, ale s méně škodlivým následkem.

Dle úpravy občanskoprávní, pakliže jednal v krajní nouzi ten, kdo sám hrozící nebezpečí vyvolal, odpovídá jak za škodu způsobenou tímto nebezpečím, tak za škodu způsobenou jednáním v krajní nouzi. Nedostatkem současné úpravy krajní nouze je také okolnost, že výslovně neřeší, zda v krajní nouzi může jednat i osoba, která svým jednáním nebezpečí vyvolala. Jelikož trestní zákon neobsahuje ustanovení, které by tuto situaci řešilo, vycházejí někteří autoři z toho, že i ten, kdo nebezpečí vyvolal, může ho poté jednáním v krajní nouzi odvracet. Novotný ve své učebnici trestního práva uvádí: „Nebezpečí může být způsobeno i tou osobou, která je sama ohrožena (např. v krajní nouzi jedná i ten, kdo sám dráždil zvíře, které na něj útočí)."[38] Opačně však Solnař[39] odmítá stav krajní nouze v situaci, kdy jde o nebezpečí úmyslně vyprovokované jednajícím s cílem vyhnout se trestu za vlastní trestné jednání. Kubová pak k tomuto uvádí: „Domnívám se, že při řešení této otázky je třeba vyjít ze zásady, že nelze libovolně rozšiřovat podmínky trestní odpovědnosti v neprospěch pachatele. Vyloučit krajní

[37] *Kubová, O.* K některým otázkám krajní nouze. Bulletin advokacie, č. 10/1998, str. 51
[38] *Novotný, O.* Trestní právo hmotné. Obecná část. Praha: Codex, 1995, str. 131
[39] Solnař, V. Základy trestní odpovědnosti. Praha: Academia, 1972, str. 95

nouzi by pak mělo být možné pouze tehdy, pokud k tomuto kroku opravňuje ustanovení normy stejné, popř. vyšší právní síly, než má trestní zákon. Tímto postupem by zřejmě bylo možné vyloučit krajní nouzi u výše uváděného pachatele, který úmyslně způsobil nebezpečí, aby při jeho odvrácení mohl způsobit naplánovaný jinak trestný čin."[40] S tímto názorem se ztotožňuji, a myslím si, že by bylo vhodné, kdyby budoucí úprava krajní nouze řešila také to, zda nebezpečí může jednáním v krajní nouzi odvracet také ten, kdo jej sám vyvolal, a právě uvedený názor Kubové by mohl být případnou inspirací.

Z hlediska de lege ferenda lze rovněž doporučit výslovné zakotvení neexistence povinnosti osoby nebezpečí odvracející toto nebezpečí snášet. Přestože teorie i praxe tuto podmínku vyžadují a uznávají i bez výslovného uvedení v zákoně, jeví se jako vhodné tuto změnu znění § 14 provést. Ostatně i návrh připravované rekodifikace trestního práva hmotného s tímto počítá, když § 28 odstavec 2, ve kterém je zde krajní nouze upravena, má následující znění: „Nejde o krajní nouzi, jestliže bylo možno toto nebezpečí za daných okolností odvrátit jinak anebo způsobený následek je zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil, anebo byl ten, komu nebezpečí hrozí, povinen je snášet."

9.3. Zhodnocení právních následků při excesu z nutné obrany a krajní nouze

Dojde-li k překročení mezí nutné obrany, nejde již o jednání pro společnost prospěšné, a proto takto bránící se osobu bereme k odpovědnosti za trestný čin, jehož znaky skutkové podstaty osoba svým jednáním naplnila. Je však třeba trestná jednání těchto osob privilegovat oproti trestným činům ostatních pachatelů. Dle naší platné právní úpravy přichází v úvahu obecně polehčující okolnosti dle § 33 písm. f) TZ, které jako jediné v našem trestním zákoně výslovně zmiňuje pro své použití exces z nutné obrany či krajní nouze, lze však rovněž dále použít mimořádné snížení trestu odnětí svobody dle § 40 TZ a upuštění od potrestání dle § 24 TZ. Takovéto privilegování pachatelů trestných činů spáchaných z důvodu excesu je však dle mnohých názorů odborníků z oblasti trestního práva nedostačující a já se k těmto názorům také přikláním. Hlavním argumentem k této kritice stávající právní úpravy je, že všechny instituty umožňující privilegovat exces jsou pouhou možností, ke které však soud nemusí v konkrétním

[40] *Kubová, O.* K některým otázkám krajní nouze. Bulletin advokacie, č. 10/1998, str. 53

případě přihlédnout, a osoba, která vystoupila na ochranu zákonem chráněných zájmů a překročila meze nutné obrany či krajní nouze, se pak ocitá ve velmi špatné pozici. Nedostatečné privilegování překročení mezí nutné obrany či krajní nouze by v konečném důsledku mohlo vést k tomu, že by občané, z důvodů obav před případným trestním stíháním pro případ excesu, přestali aktivně na ochranu chráněných zájmů vystupovat, což je značně nežádoucí a rovněž v rozporu se zásadou zapojení široké veřejnosti do boje s kriminalitou. Z tohoto důvodu navrhují někteří autoři doplnit naši stávající právní úpravu o další ustanovení, která by trestnost excesu ještě více privilegovala. Zde se nabízejí tato řešení:

- obligatorní (a ne jen fakultativní) snížení obecné trestní sazby pro případ excesu,
- zakotvení speciálních privilegovaných skutkových podstat pro případ excesu,
- vyloučení trestní odpovědnosti, ať už pro jakýkoli exces, nebo jen pro excesy nedbalostní či excesy způsobené strachem, rozrušením, úlekem.

Důvodem všech těchto návrhů, které by měly být z hlediska de lege ferenda zvažovány, je vytvoření dostatečných záruk pro občany, kteří by se potencionálně mohli dopustit trestného činu při společensky prospěšné činnosti.

Privilegování excesu **zakotvením speciálních privilegovaných skutkových podstat**, jak tomu bylo např. v dřívější úpravě sovětské (viz. články 105 a 111 bývalého ruského trestního zákona), ačkoli se zdá na první pohled pro osobu, která meze nutné obrany či krajní nouze překročila, výhodné, s sebou nese nejednu komplikaci. Předně jde o to, že případné zavedení privilegovaných skutkových podstat pro případy nedbalostních excesů by v podstatě nemělo téměř žádný praktický význam, neboť dojde-li v případě nedbalostního excesu k poškození cizího majetku, nebude toto jednání vůbec trestné, protože tyto trestné činy proti majetku vyžadují úmyslné zavinění, a došlo-li by nedbalostním excesem k trestnému činu proti životu a zdraví, přicházejí v úvahu pouze dva trestné činy - ublížení na zdraví dle § 223 a § 224 odst. 1. Trestný čin ublížení na zdraví dle § 223 však můžeme prakticky vyloučit, neboť podmínky pro tento trestný čin stanovené (porušení důležité povinosti vyplývající ze zaměstnání, povolání, postavení nebo funkce pachatele nebo uložené mu zákonem) nebudou při takovém excesu zpravidla splněny,[41] a dojde-li nedbalostním excesem ke způsobení těžké újmy na zdraví nebo smrti, kvalifikujeme toto jednání pachatele právě dle § 224 odst. 1 TZ, kde je však stanovena

[41] *Kuchta, J.* Nutná obrana. Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 172

poměrně nízká trestní sazba (trest odnětí svobody na dva roky nebo zákaz činnosti), takže případné privilegování není prakticky potřebné. Jinak je tomu v případě excesů úmyslných. Zde však se nabízí otázka, zda je žádoucí a pro společnost prospěšné, aby také obránce, který překročí meze nutné obrany či krajní nouze úmyslně, byl vůbec zvýhodňován. Já se domnívám, že nikoli, neboť meze jak nutné obrany, tak krajní nouze, jsou v současném trestním zákoně stanoveny poměrně široce, a pakliže je někdo překročí nikoli z důvodu strachu, rozrušení nebo leknutí, ale úmyslně, není zřejmě na místě jeho jednání privilegovat. Lze tedy shrnout, že zavedení speciálních skutkových podstat by pravděpodobně nebylo ideálním řešením pro další privilegování excesů z nutné obrany a krajní nouze, protože v případě nedbalostních excesů nejsou tyto privilegované skutkové podstaty pro pachatele téměř žádným přínosem a v případě pachatelů excesů úmyslných není toto privilegování žádoucí.

Jako další teoretická možnost, jak více privilegovat trestnost v případě excesu, se nabízí **obligatorní, a ne pouze fakultativní, snížení trestu** dojde-li ke spáchání trestného činu při odvracení útoku nebo jiného nebezpečí, aniž byly zcela splněny podmínky nutné obrany nebo krajní nouze. I zde je však otázkou, zda by toto řešení bylo ideální. Osobně se domnívám, že není potřebné začlenit do právní úpravy obligatorní snížení trestu při excesu minimálně ze dvou důvodů. Jednak již dle současné úpravy obsažené v trestním zákoně může soud fakultativně trest takto snížit, ať už dle § 33 písm. f) TZ, který však umožňuje pouze snížení trestu v rámci stanovené zákonné trestní sazby, nebo dle § 40 TZ, který umožňuje snížení trestu i pod zákonnou trestní sazbu, a myslím si, že je dostačující, bude-li soud této své možnosti v odůvodněných případech skutečně využívat. Dalším důvodem je okolnost, zda si pachatel, který meze nutné obrany či krajní nouze překročí úmyslně, vůbec zaslouží, aby mu byl trest obligatorně snížen. Myslím si, že nikoli, a z tohoto hlediska se mi jeví současná úprava připouštějící fakultativní snížení trestu jako lepší, neboť soud může zohlednit, zda jde o exces nedbalostní, kde bych se snížením trestu souhlasil, nebo exces úmyslný, kde snižování trestu za žádoucí nepovažuji.

Jako třetí možnost pak přichází v úvahu **vyloučení trestní odpovědnosti v případě excesu**, nebo můžeme trestnost vyloučit jen u excesů nedbalostních, popř. excesů způsobených strachem, úlekem nebo rozrušením pachatele. Úplné vyloučení trestní odpovědnosti pro jakýkoli

případ excesu z nutné obrany či krajní nouze, tedy nejen u excesů nedbalostních, ale také excesů úmyslných, mi přijde jako řešení nepříliš vhodné, neboť překročí-li někdo meze nutné obrany či krajní nouze, které jsou dle mého názoru stanoveny dostatečně široce, úmyslně, je jeho jednání svým způsobem pro společnost nebezpečné a beztrestnost tedy není vhodná. A právě z tohoto důvodu není tato možnost v odborných kruzích ani zvažována a diskutována a není tedy pravděpodobné, že by do naší právní úpravy byla zařazena. Další možností, k níž se přiklánějí např. Císařová[42] a Vokoun[43], je stanovení beztrestnosti pouze pro případ excesu způsobeného z nedbalosti. Obrovským pozitivem tohoto řešení je, že by vedlo k posílení právní jistoty u občanů a zároveň by je motivovalo k tomu, aby na ochranu zákonem chráněných zájmů vystupovali, aniž by se museli obávat případného trestního stíhání a trestu, pakliže by z nedbalosti meze nutné obrany a krajní nouze překročili. Zároveň se tímto zohledňuje nižší společenská nebezpečnost tohoto jednání pachatele, jehož prvotním úmyslem bylo odstranit nebezpečí hrozící zájmům chráněným zákonem, a který, překročil-li meze, tak neučinil úmyslně. Jako třetí alternativa přichází v úvahu beztrestnost v případě, že exces byl způsoben strachem, rozrušením, úlekem nebo jiným podobným psychickým stavem obránce, jestliže byl tento stav vyvolán útokem. Tento případ beztrestnosti je zvažován pouze pro případné překročení mezí nutné obrany a nepředpokládá se jeho zavedení u krajní nouze, neboť tento stav (rozrušení, úlek apod.) je často vyvolán útokem, který napadený nemá šanci předvídat a je jím pak překvapen. Rovněž by takto stanovená beztrestnost pro případ excesu zohlednila fakt, že útočník je tím, kdo má nést rizika z útoku vyplývající, protože právě on svým útokem riziko pro napadeného vyvolal a také zavinil, že se napadený musí bránit. Od excesu vyvolaného rozrušením, úlekem či strachem napadeného, kde se domnívám, že by beztrestnost byla na místě, je třeba rozlišit případy, kdy k excesu došlo v důsledku zlosti, nenávisti či pomstychtivosti napadeného, kde beztrestnost dle mého názoru vhodná není. V souladu s tímto názorem uvádí R 6180/1938 toto: „Vykročil-li pachatel z mezí nutné obrany ze zlosti, hněvu, pomstychtivosti, je mu jeho dolózní delikt třeba přičítat podle obecných zásad." Toto naznačené řešení je tedy možno jednoznačně hodnotit jako pozitivní, neboť přináší větší právní jistotu pro napadeného, ale zároveň nepředstavuje beztrestnost pro případ excesu zbytečně široce. Není tedy velkým překvapením, že i autoři připravované rekodifikace trestního zákona s touto možností privilegovaného posuzování excesu z nutné

[42] *Císařová, D., Mitlohner, M.* K problematice okolností vylučujících protiprávnost. Čs. Kriminalistika č. 3/1983, str. 223 - 231

[43] *Vokoun, R.* Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze. AUC Iuridica, č. 3/1989, str. 76

obrany počítají. V jejich návrhu nového trestního zákona, kde je nutná obrana nově zařazena do § 29 je doplněn nový odstavec 3 tohoto znění: „Ten, kdo odvrací útok, aniž byly zcela splněny podmínky nutné obrany, není trestný, jednal-li v silném rozrušení, strachu, úleku nebo zmatku způsobeném útokem." Ještě jednou uvádím, že s podobným řešením se počítá pouze pro nutnou obranu, zatímco u krajní nouze v připravovaném návrhu rekodifikace trestního zákona nic podobného nenajdeme.

Tuto kapitolu můžeme tedy uzavřít s tím, že v úvahu přicházejí tři možná řešení, jak oproti stávající právní úpravě více privilegovat pachatele, který spáchal trestný čin v důsledku excesu z nutné obrany či krajní nouze, avšak ne o všech těchto možnostech se uvažuje se stejnou intenzitou. V odborných kruzích se prakticky neuvažuje o zavedení speciálních, privilegovaných skutkových podstat a i vzhledem k výše uvedeným argumentům se nejeví takovéto řešení jako vhodné a pravděpodobné. Rovněž možnost úplného vyloučení trestní odpovědnosti u všech excesů není zvažována a pro budoucí právní úpravu se s ní nepočítá. Obligatorní snížení výše trestu není dle mého názoru ani nezbytné, ani příliš užitečné. Pravděpodobně nejvíce se zvažuje a diskutuje možnost vyloučení trestní odpovědnosti u excesů nedbalostních a excesů vyvolaných rozrušením, strachem a podobnými stavy obránce. Druhá z těchto posledně uvedených možností je už dokonce obsažena v návrhu možné rekodifikace trestního zákona.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY:

Císařová, D., Mitlohner, M. K problematice okolností vylučujících protiprávnost. Čs. Kriminalistika č. 3/1983

Dolenský, A. Nová koncepce nutné obrany (§ 13 tr. zák.). Bulletin advokacie, č. 1/1994

Dolenský, A. Přiměřenost nutné obrany, in: Sborník prací z trestního práva k 70. narozeninám prof. Dr. Vladimíra Solnaře. Praha: UK, 1969

Dolenský, A., Novotný, F. Nutná obrana a automatická obranná zařízení. Trestní právo, č. 1/1998

Dolenský, A., Žila, J., Pítrová, L. Nutná obrana v trestním právu. Praha: Parlamentní institut, 1995

Fico, R. Nutná obrana. Bratislava, 2001

Jebavý, M. Vybočení z mezí nutné obrany. Socialistická zákonnost č. 1/1975

Jecheck, H.H. Lehrbuch des Strafrecht - Allgemainer Teil. Berlin, 1972

Kolektiv spolupracovníku katedry trestního práva, Trestní právo hmotné - Část obecná. Praha: SPN, 1953

Králík, M. Nutná obrana v občanském a trestním právu aneb meze interpretace v právu. Právní rozhledy, č. 1/2000

Kubová, O. K některým otázkám krajní nouze. Bulletin advokacie, č. 10/1998

Kuchta, J. Nutná obrana. Brno: Masarykova univerzita, 1999

Lata, J. Vývoj institutů nutné obrany a krajní nouze v českých zemích. Trestní právo, č. 2/1999

Novotný, O. Trestní právo hmotné. Obecná část. Praha: Codex, 1995

Novotný, O., Dolenský, A., Jelínek, J., Vanduchová, M. Trestní právo hmotné – I. Obecní část. Praha: Aspi Publishing, 2003

Polášek, Z., Kollár, J. Některé případy vyloučení krajní nouze. Právník 1975

Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D. Základy trestní odpovědnosti. Praha: Orac, 2003

Vokoun, R. Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze. AUC Iuridica, č. 3/1989